

Sietős lesifotók

CSÁSZTVAY TÜNDE

„A sorsnak semmi köze ahhoz, hogy kiket festett a fotográfus egy képre, ő nem törődik azzal, hanem *külön dobja őket*, ha kedve tartja. A sors nem szereti az utánnymatokat, nem plagiátor, hanem megtartja a maga *eredetiségét* mindenütt mindenben” – bölcselkedett Mikszáth egy korai elbeszélésben.¹

A textusokban kavargó idősíkok triumfálásának korában talán megbocsátható merészség, ha a 21. század elején – visszasvenkelve a 19. századvég és a 20. század elejének korára – egy olyan fényképalbumot, azaz „külön dobott” szövegekbe merevített felvételek gyűjteményét állítottam össze, amely akkoriban nem készülhetett el. Leginkább azért nem, mert nem elég, hogy a sors más korban tett le, de az album nagyon személyes is: én válogattam, csonkoltam, vágtam, montázsoltam és állítottam össze rég-múltban született, a fizetségért mért nemi örömökről szóló szövegekből és -fragmentumokból, én rendeztem a korabeli felvételeket és kivágatokat egymás alá-fölé-mellé, és azokat erősen asszociatív szerkezetbe illesztő plagiátorként én hagytam őket sajátos korképpé formálódni. Egy múltbéli kor képévé, alul-, sőt fekvőnézetből. Merészség, nyilvánvaló, hisz meg nem tapasztaltam (szerencsére), csak elbeszélem, beszéltetem, beszélni hagyom – s bármennyire halad is fölöttem az idő, akkoriban még bizonyíthatóan nem éltem.²

De ilyen albumféle azért sem készülhetett volna el akkorban, mert olyan részleteket tartalmaz, amelyek ugyan mind-mind ugyanabban az idősíkbán (az 1860-as évek – az 1920-as évek vége között) születtek (vagy azt idézik meg), a saját korukban mégsem találkozhattak volna össze és a korabeli közember sem állíthatta volna így össze, hiszen az élet nagyon különböző

1 Mikszáth Kálmán: *A fotográfiák regénye*. 1873. In *Mikszáth Kálmán Összes Művei* (a továbbiakban: MKÖM) 27. köt. Elbeszélések. Budapest, 1961. 170–180., az idézet: 173. – A kiemelések tőlem, Cs. T.

2 A történelmi tapasztalat és a történelem narrációjának kérdéséhez lásd Gyáni Gábor: *A megtapasztalt és elbeszélt múlt és Történelem és regény: a történelmi regény*. In Uő.: *Relatív történelem*. Budapest, 2007. 187–207. és 260–284.

helyszínein és társadalmi térségeiben születtek. Volt köztük, amely akkorigiban a széles nyilvánosság elé került (mint például az újságcikkek, az élelapi karikatúrák, a megjelent szépirodalmi alkotások stb.), voltak, amelyek csak a nyilvánosság valamely szűkebb körének voltak elérhetőek (mint például a megrendelhető erotikus fotók vagy egyes szakirodalmi szócikkek), és voltak olyanok is, amelyek a nyilvánosság elől teljesen elzártak minősültek (például a hivatalos rendőri és bünygyi iratok és akták). Ráadásul ezek különösképp nem rendeződhetnek volna emlékgyűjtő és emléktartó albumokba, hiszen témájuk egyáltalán nem illendő és kései korok számára sem tűnnek megőrzendőknek.

Első látásra a pikáns, azaz „könnyelmű bohém frivol – cinikus megbotráncoztató kegyeletsértő kacér – kokett kihívó merész pajzán – dévaj hamiskás évődő huncut – csalafinta – fifikus cseles cselelendí – kópé selma góbé kujon csínytevő kalefaktor – pikáns – sikamlós csiklandós illetlen – nevetlen szemérmetlen trágár csúnya”³ tematika könnyen elhomályosíthatja a szöveg-fotóalbum posztmodernnek értékelhető kísérletét.

Nem feltétlen arra gondolok pusztán, amire nagyrészt gondolni szoktak. (De persze ki ne gondolna, nekem is muszáj lesz gondolnom majd arra is.) A posztmodern kísérletezés címkéjét⁴ mindenesetre nem csupán azért lehetséges e kép-szöveg-gyűjteményre ragasztani, mert a szubkulturális vagy eddig alig ismert és kevésbé vizsgált motívumnak, a tematika vagy a terület kiválasztásának, az ott fellelt, nagyon különböző eredetű, helyzetű, színvonalú dokumentumok szétdarabolásának, sokféle mixelésének már önmagában provokatív éle lehet, s ez a gesztus eleve magában rejti a bizalmatlanságot a nagy elbeszélésekkel szemben.⁵ Hanem azért, mert mint az itt szereplő, két részre tagolt szövegválogatás is mutatja: a fikciós elemeket tartalmazó szövegek számtalan könnyen felfedezhető vagy éppen alig látható és nehezebben felfejthető szálakkal kapcsolódnak össze a korszak fikciós elemeket nem tartalmazó szövegeivel. Bár az irodalomtörténet-

3 Esterházy Péter: *A lustaságról. Traktátus*. In E. P.: *A kitömött hattyú*. Budapest, Magvető, 2007. 59–60.

4 Ez már csak azért sem volna lehetséges, mert például a mikrotörténeti, a történeti antropológiai, a szociográfiai, a szociológiai stb. megközelítésű magyar és magyar nyelvű szakirodalomban is sok-sok alapvető és fontos lépést megtettek már az érintkező területeken.

5 Gondolok itt erre az elrugaszkodási ponttá váló kijelentésre: „Végsoőkig leegyszerűsítve, a posztmodern a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanságként határozom meg.” Jean-François Lyotard: *A posztmodern állapot*. In *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas–Jean-François Lyotard–Richard Rorty tanulmányai*. Ford. Bujalos István és Orosz László. Budapest, Századvég, 1993. 8.

írás egyes, rövidlátásra hajló szakírói sémái szerint a fikciós és nem fikciós szövegek párhuzamos megmutatása és a történeti kontextus emlegetése azonnal a referencialitás bunkóját helyezi kézközbe, nekem eszemben sincs olyan balgaságot állítani vagy sugallni, hogy a fikciós szövegek magyarázatait, értelmezését csakis a nem fikciós szövegekben kéne keresgélni és bennük megtalálni. A válogatás sokkal inkább arról mesél, hogy a korproblémává növekvő nőkérdés, így néhány speciális területe is – a prostitúció és annak kapcsolódó témái: a testi szerelem, a nemi érzésről való gondolkodás, a nemek testképének megváltozása stb. – hogyan és milyen módon kezdenek eluralkodni mind többféle területen és textuson. Így a nagyon sokféle és nagyon eltérő esztétikai minőségű és szerkezeti-nyelvi strukturáltságú fikciós és a szépirodalmi szövegeken is. A fikciós szövegek szerzői ugyanis elrugaszkodási pontot találnak a nem fikciós szövegek talajáról, mikor a fikciós szövegeket ilyesféle tematikával frissítik.

Mikszáth, amikor Jókai alakját igyekezett megfesteni, azt írta: „Dolgokat, melyeket sokan ösmernek, nehéz úgy adni elő egynek, hogy azokat mindenki elfogadja, hézagtalanoknak és valóknak, az indokokkal és következtetésekkel együtt, mivel minden egyes másképp, más sorrendben, más világlátásban látta. [...] Egy nyolc tagból álló politikai társaság mondta el egyenkint, fehér asztalnál a Tisza Kálmán bukásának történetét, körülményeit, okait és belső rugóit, de mind a nyolc szemtanú másképpen. És bizonyonnyal egy sem lett volna hű a nyolc előadásból egy kilencedik szemtanú előtt. [...] Mindezekkel eleve számot vetve, mégsem azt a módszert választottam, hogy minden rávonatkozó adatot összehordva, jelentékenyét és jelentéktelent, jellemzőt és közömböset, szénát, szalmát, azzal az igyekezettel, hogy mindez úgyszólván közjegyzői pedantériával legyen bizonyítva és kimutatva s hogy aztán e gezemicét kinevezzem életrajznak s így aztán elérjem, hogy az olvasó mindent megkapjon és tudjon, ami Jókaival történt, amit mondott és csinált, csak éppen őt magát, az egyéniséget ne kapja meg.”⁶ Mikor ezt a válogatást közreadom, engem sem a közjegyzői pedantéria vezetett, hanem a prostitúció igazán jellemző vonásait kerestem – fikciós és közéleti szövegek összeállításával és beszélgetésével. Kétségtelen, hogy az itt olvasható szövegek jó részének vizsgálata olyan textusokat emel (vagy ajánl beemelni) az olvasói, sőt a szaktudományi vizsgálatokba,⁷ amiket például – közvetlen szakterületem – az irodalomtudomány nem tekint

⁶ Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora*. II. rész, Epilog, 1905–1906. MKÖM 18–19. köt. Budapest, 1962. 185–190., az idézet: 186–187.

⁷ A diszciplínák persze egészen eltérő módon viszonyulnak a vizsgált és vizsgálandó textusokhoz. A történettudományi vizsgálatok számos ágának és módszerének képviselője már régóta dolgozik hasonló típusú szövegekkel. Hogy az irodalomtudomány általában

vizsgálódó szövegeknek, illetve csak referenciális eligazodásként hajlandó őket néha-néha, némi lesajnálással tanulmányozni.⁸ Vagy még úgy sem.

(Kitérő 1, durva olvasat 1) Egy irodalomtudományi munkaértekezleten ültünk. Egyikünk – megdöbbenő számadatok és példák sorolása után – hangsúlyozta, hogy beláthatatlan nagyságú, ismeretlen és felfedezésre hívogató szigetként vár bennünket a 19. századvégi–20. század eleji, óriás méretű sajtóirodalom vizsgálata. Figyelmeztetett, hogy az ott lapuló, kötetben soha meg nem jelent szöveganyag megismerése borítékolhatóan át fogja írni az eddigi tudásunkat.

Komoly, elméleti képzettségű szaktudós csattant föl hevesen:

– „Balgaság!⁹ Nem hiszek ebben. Ha ott valami érdekes és fontos lenne, azokról már rég tudnánk!”

Ilyen megközelítésben az itt összeállított szöveggyűjtemény textusainak jó része jogosan sértődhetne meg.

(Kitérő 2, durva olvasat 2) Szögezzük le, hogy prostitúciótörténésnek ritkán születik az ember. Később sem sokan tolakodnak érte. És hát – én legalábbis így vagyok vele – ha a sors szeszélye közel sodort is hozzá, ha jót akar valaki magának, összeszorított szájszájával próbál azzá nem válni.

A prostitúció mai társadalmi megítélése, személyes adottságaim, lelki beállítottságom és gyengeségem, ízlésnormám, no és ne feledjük, eddigi sorsbéli szerencsém – mind-mind inkább távolítanak a témától, mintsem közelítenének hozzá. Bár a mai társadalomtudományi szaktudományok egyik lehetséges elméleti kérdése (pláne az értelmezői pozíció hihetetlen felértékelésének¹⁰ idején) a szaktudós és a választott téma kapcsolatának vizsgálata vagy egy-egy kiválasztott téma és kutatójának egymásra találása,

szűkebb határokat von ilyen tekintetben, annak nyilván sok oka van, s ebből csak egy lehet a szövegek nyelvi, strukturáltsági és esztétikai minőségére való hivatkozás.

⁸ Úgy tűnik föl, hogy az irodalomtörténet-írás területén a tömegirodalom termékeihez való viszonyulás, illetve a tőlük való viszolygás és a róluk való megfélelkezés évtizedek óta mit sem változott. Lányi András 1988-as kötetében (*A tömegkultúra és a vele kapcsolatos fogalmak értelmezése*. In Uő: *Az írástudók áru(vá)vlása*. Budapest, 1988. 7–28.) hasonló megállapításokat tett, mint Gyuris Gergely a mai helyzet láttató bemutatásában: „Magyarországon a szakma kevés kivétellel egyáltalán nem foglalkozik a populáris irodalommal, ha mégis, vagy a megszokott közhelyek hangzanak el, vagy a közhelyeket felülvizsgálatlanul hagyva, mint valami egzotikus jelenséghez közelítenek a témához, amely pusztán különös jellege miatt, elrettentő példaként érdemel leíró-katalogizáló figyelmet.” Gyuris Gergely: *A tömegirodalom apoteózisa: a laikus olvasó mennybemenetele?* In *Szövegek között XI*. (ismét a komparatív megértésről). Szeged, 2007. 25–56., különösen: 25–29.

⁹ Lehetséges, hogy megcsal az emlékezetem, s nem ezt a szót használta. De durva volt.

¹⁰ Akarattal nem 'felértékelődés' szerepel.

majd a viszonyukból kialakuló eredmények és megállapítások objektivitásának-szubjektivitásának mérlegelése, de a kérdés teoretikus taglalására mégsem vállalkozom és még megközelítésétől is őrizkednék.¹¹ Tény azonban, hogy egy-egy szakterület tudósai körében, *a mindennapok gyakorlatában* a választott kutatási terület és kutatási téma természete, megítélése, besorolása – különösképp, ha az a szubkultúrához közelít – nemegyszer erősen rávetül vizsgálójának személyiségére, s szélsőséges esetben – a vizsgálódó személyiség és a kutatás tárgya – akár egymás megfelelésének tűnik fel, vagy egyenesen egymást magyarázó ok-okozati viszonyrendszerbe kerül. Még azokéban is, akik *elméletileg* soha nem vallanak ezt, sőt – valószínűleg – éles szakmai vitákban érvek sokaságával soroznák meg azokat, akik ott ilyesféle kijelentésekre ragadtatnák magukat. Különösképp számolhatnak efféle eljárással a szub- vagy a tömegkultúra kutatói. A téma: például a prostitúció, a fizetségért mért nemi szolgáltatás alacsony társadalmi besoroltsága és megítélése, illetve a motívum alacsony és egyszerű struktúráltságú és gyenge nyelvi minőségű irodalmi és nem irodalmi szövegei nemegyszer a vizsgálat szakmai minőségének degradálására vagy nagyon alacsony osztályozására serkent egyeseket.

A prostitúciótörténet kutatóját *gyakorlatilag* fürkésző és gyanakvó tekintetek vizslatják. Magyarázatot keresnek s – fenyegető, hogy – találnak is (esetleg ki is találnak) a kutató személyes életében, habitusában, jellemében vagy erkölcsében. Felmentést kevesen kapnak.¹² Erősen súlyosbító körülmény, ha a téma kutatója nő.¹³ Akitől szájzugban kaján mosollyal kérdezhető meg egy több éves kutatás után közreadott prostitúcióról mesélő kötet publikálása után, anyakönyvezett-e már a „Mádám” nevet? Mérget vennék rá, ezeknek a viccet faragó tudóskollégáknak eszükbe sem jut, hogy a hosszadalmas és csikorgósan intézhető névváltoztatási procedúrának már a gondolata is milyen elborzasztó lehet.

¹¹ Esetemben ugyanis jóval inkább egy kiadói szándék és a felkínált lehetőség kihívó szokatlanságának bódító találkozásáról lehetne elmélkedni.

¹² Szerencsésebb megítélés alá kerülhet az, aki orvosként vagy napi szociálpolitikusként, esetleg szociológusként nyúl a témához.

¹³ Nyilvánvaló, hogy a jelenség nem magyarázható csupán azzal, hogy egyes körök vagy személyek milyen mértékű arisztokratikus irodalom- és irodalomértelmezői szerepkört mentettek át vagy örököltek, s ezzel akár 130–140, még rosszabb esetben 50–60 évvel korábbi irodalompolitikai helyzet szülte sémákat igyekezzenek konzerválni és – feledve a gyökeres átalakulásokat – továbbra is felügyelet alatt tartani, miközben az irodalomértői és irodalomértelmezői magatartás egyfelől mind szélesebb körűvé nő, másfelől professzionális gyakorlóinak társadalmi megítélése és elismertsége – többek között éppen a megcsontosodott és az időkre választ nem találó arisztokratizmus miatt) egyre vesztesebb pozícióba süllyed.

Mielőtt azonban kövér könnyecseppeket morzsolnánk el a prostitúciótörténet (női) kutatóinak szobortalapzata előtt állva, pontosítsunk. A kitérőkben felvillantott durvaságok elsődlegesen ugyanis nem személyes szinten okoznak bajt, még ha érdességük olykor sebez is, hanem fenyegetőbbnek látszik az, hogy a sok-sok kacsingatástól esetleg elfárad a szem, és képtelen meglátni, befogni a képet a maga teljességében.

Vélekedjünk ugyanis a kérdésről bárhogy, látnivaló, hogy a prostitúció ügyéhez kapcsolható szövegek, dokumentumok és vizuális források negatívjai hihetetlen mennyiségben kerültek elő a határozottabb és szisztematikusabb előhívási próbálkozások nyomán. Pusztán ez a mennyiségi tényező is gyanakvásra adhat okot, hogy kikerülhetetlen kérdésbe ütköztünk. Így hát ebben a vaskos szövegválogatásban prostitúciótörténettel kapcsolatos írások következnek, erősen asszociatív szerkezetbe rendezve. Sok és sokféle szöveg, sokféle forrástípusból. Az egyik kötetben olyasféle szövegek, amelyek nyelvisége és szöveganyaga nemigen vagy csak erőszakkal bírja el a magas esztétikai színvonalú irodalmi textusoknak kijáró vizsgálatokat. A másik kötetben viszont – igaz, jócskán eltérő színvonalú – fikciós szövegek szólnak hasonló témákról.

A prostitúciót űzők esetében oly sokszor emlegetett determinizmus majma azonban akkor ugrik a vízbe, ha a pozitív képek egy óriási történeti tablóban egymás mellé kerülnek, fényt vagy árnyékot vetnek egymásra, és egymást kezdik értelmezni és átértelmezni. A tabló figyelmes és újrendezhető,¹⁴ állandóan bővíthető vizsgálata alapján nehezen tagadható, hogy a nőkérdés, azaz a nő mint bármilyen aspektusból vizsgálendő faji, nemi vagy társadalmi, szociális, gazdasági (stb.) személy és megítélése, az önkéntes vagy kényszerű nő szerepváltások, térhasználatuk és térnyerésük lépései és ezek mérlegelése az egész 19. századvég és 20. század első harmadának idejét tematizáló, illetve számos ponton erősen átfestő kérdéseivé nőnek. Olyan mindennapi problémává, amelybe mindenki és mindig belebotlik. Mondjuk, a korabeli utcán, mint a mindenkori közvélemény lenyomatát mutató élclapi viccben,¹⁵ amelyben:

14 Vö. például az *Éjjeli lepkevadászat* című kötet anyagával, melyben a szövegek egy része egészen más szerkezetbe rendezve olvasható. Császtvay Tünde: *Éjjeli lepkevadászat*. Budapest, Osiris, 2009.

15 A 20. század elejének több mint 42 000 példányban megjelenő élclapja, a *Fidibusz* humoros és illusztrált hetilap minden egyes kávéházba és kaszinóba járt – becslések szerint ilyen módon több százezer olvasója is lehetett –, komoly hírközvetítő és közvélemény formáló erővel bírt. Arról beszélt, arról írt, amiről a város suttogott. És a város arról pletykált lázasan, amit a *Fidibusz* kifigurázott, vagy ami mindenkit érdekelt. A békebeli századfordulós időkben leginkább a nőkről. A bódító élvezetekről. A bordélyokról. A prostitúcióról.

„Éjjel, az utcasarkon két lány vitatkozik a szerelemről. Mikor kifogynak az érvekből, az egyik következőképp fejezi be a vitát:

– Hiába, még sincs szebb dolog a plátói szerelemnél. Az ember nincs kitéve annak, hogy lépten-nyomon összeütközésbe kerül a rendőrséggel...”¹⁶

De ugyanígy beleütközünk a kérdésbe a korabeli nagyvárosi polgári helyszíneken, például a kávéházban, ahol egy másik vicc két barátnöje épp azt latolgatja:

– „Láttad a Lenkét, milyen elegáns volt? Valami nagyon gazdag udvarlója lehet. Ki most a barátja?

– Egy egész asztaltársaság.”¹⁷

És még a polgári otthonban is, mint az Álarcosbál után című *Fidibusz*-viccben, amelyben a férj azt kérdezi a feleségétől:

– „No, hát jól mulattál?

– Óriási módon. Hiába, az álarcosbál az egyetlen hely, ahol tisztességes asszony megengedheti magának azt az élvezetet, hogy kokottnak nézzék.”¹⁸

A viccbéli nagyvárosi utca kiszolgálóinak és kiszolgáltatottjainak, a szórakozóhelyek munkásainak és látogatóinak, valamint a polgári családi otthon háztársainak beszélgetése némi bizonytalanságot kelthet bennünk és óvatosságra int, nehogy – bármennyire egyszerűnek és egyértelműnek látszik is – elhamarkodva határozzuk meg már magát a prostitúció fogalmát és művelőinek körét is. Prostitúciót az követ el, véljük, aki szerelmét fizetségért árulja, azaz pontosabban: anyagi javakért szolgáltat testi-nemi örömet. Léderer Pál, aki a prostitúció kortárs nemzetközi szakirodalmának szövegeiből válogatva maga is kiváló kötetet szerkesztett és több összefoglaló tanulmányt is írt a prostitúcióról, ennél viszont bizonyos tekintetben szűkebb értelmezését adja a fogalomnak, mikor annak művelőjét „válogatás és érzelmek nélküli, szolgáltatását sok személynek, pénzért nyújtó személy”-ként határozza meg.¹⁹ Értelmezésében a prostitúció fogalmi köre ugyanis

¹⁶ *Fidibusz*, 1906. január 27. 4. sz. 5.

¹⁷ *Fidibusz*, 1906. február 9. 6. sz. 3.

¹⁸ *Fidibusz*, 1906. március 1. 9. sz. 16.

¹⁹ Léderer Pál: *Kik hát ezek...* In *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*. Szerk. Léderer Pál. Budapest, Új Mandátum, 1996. 400. – A prostitúció definícióját – hiába tűnik egyértelműnek – sokan sokféleképp próbálták meghatározni. Bethlen Anna, napjaink prostitúciós kérdéseinek is értő elemzője szerint: „A prostitúció nemi aktus, annak bármely formája, amelyet valaki szolgáltatásszerűen nyújt, anyagi ellenszolgáltatás fejében, változó ügyfelek számára. A fogalom tisztázása végett még néhány megszorítást tennünk kell. Kiindulópontként meghatároztuk, hogy nemi aktusról van szó; szigorúan leszűkítjük tehát a prostitúció fogalmát, megtisztítva egyéb, metaforikus értelmezésektől. Nem tekintjük prostituáltként például a költőt, aki jó pénzért dicsőítő himnuszot ír az uralkodóhoz, holott

egyáltalán nem látszik utalni a másik fél, azaz a prostituált szolgáltatását megvásárló, a pénzt nyújtó, „sok személy”-re, valamint, mivel a nemi szolgáltatást kínálóra – korunkból visszatekintve – már professzionizálódott munka- és pénzkeresőre tekint, ebbe tehát nem férhet bele a párkapcsolaton vagy a házasságon belül élők esetleges kvázi-üzletkötése, mely az egyik féltől anyagi juttatást vár el a másik nemi szolgáltatásáért. Mint ahogy az sem, ha a szolgáltató a szolgáltatást megvágatva, illetve ha szolgálatát csupán kevés vagy éppen egyetlen személynek kínálja fel – ráadásul korántsem biztos, hogy mindezt pénzért, s nem másféle anyagi ellenszolgáltatás fejében teszi.

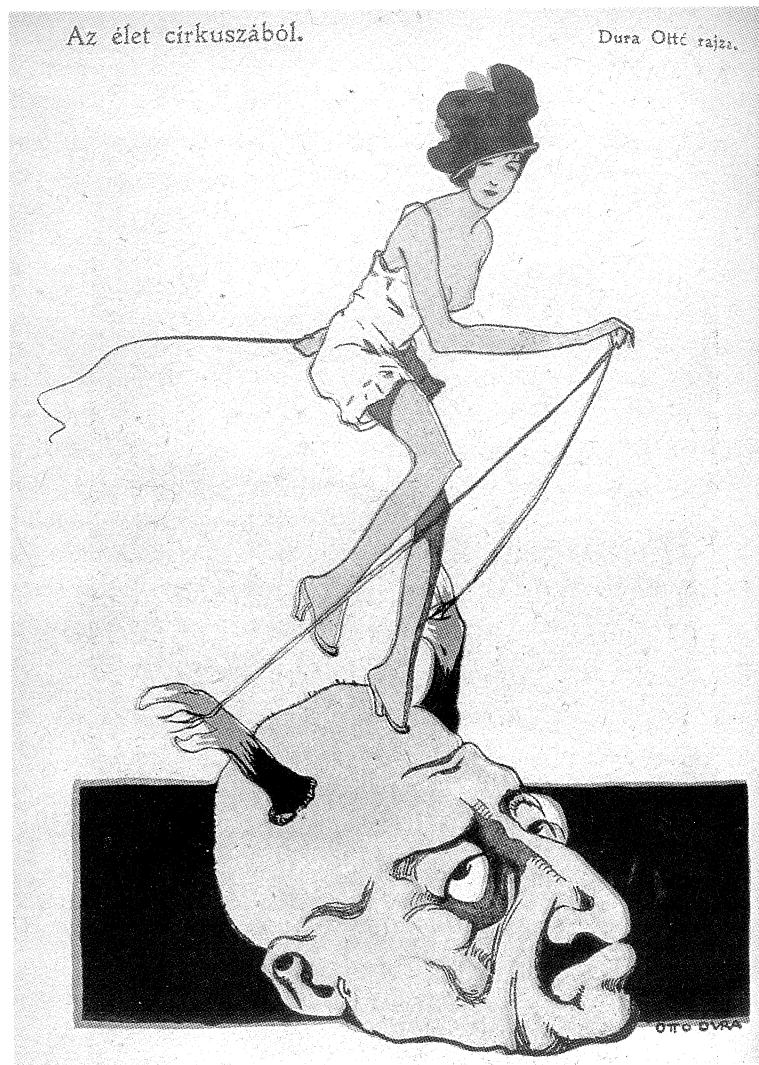
A Léedererénél sokkal tágabb fogalomértelmezés mindenesetre korántsem egyedülálló. A korabeli magyar prostitúciós szakirodalmi alapművekben, a 19–20. századforduló sajtóanyagának és a témához kapcsolható szépirodalmi alkotásoknak a jelentős részében radikálisan széles körű prostitúcióértelmezéssel találkozunk. A prostitúció egyik válfajának tekintik ugyanis a polgári családokban e korszakban szinte elfogadott házastársi hűtlenkedéseket is (a szeretőtartást, a házon belüli prostitúciót a cselédekkel, a házon kívüli prostitúciós szolgálatok igénybe vételét stb.) és a hivatalos társas kapcsolatokban elkövetett prostitúciót is (ha a nő a nemi szolgáltatását anyagi javakért szolgáltatja férjének, érdekházasságot köt stb.), s van nem egy olyan elemzés is, amely mindkét nem kölcsönös felelősségét is hangsúlyozza, illetve a házasságon belüli prostitúciót a házasságon kívüli prostitúcióval tartja egyenértékűnek.

Fényes László például *A társadalom és a nemi kérdés* című írásában arra a kérdésre, hogy „*Tudjátok, hogy mi a családi állapot?*” – a következő választ fogalmazza: „...a férfiak gazdasági helyzetük révén teljesen elnyomták a nőt. [...] Miután azomban a nőben meglevő individuális erő őt a minden

tiszta szívéből utálja az egész monarchiát (bár megvan a véleményünk róla).

Ragaszkodunk az anyagi ellenszolgáltatáshoz, ezért nem soroljuk ide a promiszkuitásban élőket, még akkor sem, ha jól körvonalazható előnyökhöz (vagy vélt előnyökhöz) jutnak is ezáltal.

Az ügyfelek változó, sőt, bizonyos határok között válogatás nélkül kiszorgálandó volta a prostitúció egyik legfontosabb vonása. A prostituált a maga működési körén belül, előre meghatározott ár fejében mindenkit kiszolgál, persze a prostitúciós hierarchiában elfoglalt helyétől függően más és más igényeket azért támaszthat az ügyféllel szemben. Viszont nem számítjuk ide azokat, akik meghatározott személynek állandó vagy visszatérő módon alkalmi szexuális partnerei, s ezért ellenszolgáltatásban részesülnek. (Ha ettől a megkötéstől eltekintենék, akkor némi cinizmussal végső soron a házasfeleket is egymás prostituáltjainak nevezhetnénk.)” Betlen ezután a prostitúció három főszereplőjét, a klienst, a prostituáltat és a prostitútor elemzi. In Betlen Anna: *Törvény és prostitúció*. Vitairat. <http://www.c3.hu/~szf/Szofi98/Sz98-02/Sz98-02-Area-3.htm>

„Az élet cirkuszából”
A Faun, 1918. 16. sz. 24.

körülmények közt való lehető érvényesülésre készíti, a nők ez individuális erői keresték és meg is találták azokat a körülményeket, amelyek között legjobban tudták érvényesíteni életfeltételeiket. Ezek a körülmények pedig mindig a nő nemével állottak összefüggésben. Így a nő életfenntartási küzdelmében a *nemét*, a genusát közgazdasági értékévé fejlesztette ki, amelyet használatra engedett a férfi közgazdasági értékeiért. A cserekereskedés legelső formái között találjuk meg a prostitúciót. [...] Miután idáig fejlődnek az állapotok, a két közgazdasági tényező – egyrészt a nő neme és másrészt az olajmagvakban vagy vadhúsban, gyümölcsben és védelemben kijáró napi részletfizetés – rendszeres elhelyezkedést kíván. Nemcsak a nő akarja, hogy *odaadott testével szemben megélhetése állandóan biztosítva legyen*, de a férfi is, hogy miután birtoklásába helyezte a nő testét, vele annak munkarejéjét is, az csakugyan az övé maradjon. [...] Így e gazdasági okokból jött létre a házasság ... [...] Láttuk már, hogy a nők a társadalomban nemüket – s hogy milyen kényszerűségből: azt is láttuk – közgazdasági tőkévé fejlesztették ki. Nos, a haza és a vallás, amelyek régebben minden társadalomban együttesen jelentkeztek: az emberek között a gazdasági értékeknek s a nemi tőkének kicserélési formájául alapította meg a házasság intézményét, míg a nemi tőke és gazdasági érték kicserélésének másik módját: a bordélyrendszert csak megtűri. Azt mondhatjuk tehát, hogy a házasság szövetkezeti bolt, amelyben – elvben legalább és alapszabályszerűleg – csak a tagok vásárolhatnak, míg ezzel szemben a nyilvános bordélyházak és a kokottok ama magáncégek, amelyeknek ajtóira az ismert kereskedelmi jelző van felírva: »nagy forgalom, kevés haszon«. *Mint intézmény*: bolt mind a kettő.”²⁰

A prostitúció örökkön örökké élő, minden időn végigvonuló kérdése azonban – tudjuk – sok-sok állandó és visszatérő jellemzője mellett minden korban különös fényt, sajátos megvilágítást kap. Villa Renzo megfogalmazása szerint: „Első megközelítésben a prostitúció strukturális és kultúrákon átható jelenségnek tűnik, különösen a nyugati társadalmakban: s ezért úgy tűnik, hogy vizsgálatuk inkább az antropológusokra vagy valami más diszciplína kutatóira vár, mintsem történészekre”, majd kifejti, hogy a prostitúció hosszú távú jelenség, mégis, a társadalmi struktúrák és mentalitások változásával a prostitúció alakváltozatai, valamint funkciói is képlekenyen változnak.²¹ Ruth Mazo Karras összegzése szerint is a prostitúció koronként

²⁰ Fényes László: *A társadalom és a nemi kérdés*. Budapest, 1907. 83–84., 87–88. – A kiemelések az eredetiben.

²¹ Hivatkozta: Léderer Pál: *Kik hát ezek...* In *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*. Szerk. Léderer Pál. Budapest, 1996. 19–29. – Villa Renzo tanulmánya: *A prostitúció mint történettudományi probléma*. Világtörténet, 1982. 1. sz.

más értelmű; a kapitalizmus kialakulásával párhuzamosan megerősödött a szex üzleti, piaci jellege, s mindez három okra vezethető vissza:

– kulturális okra (hisz mindenütt egyre fontosabb szerepet kap a pénz),

– demográfiai okra (hisz a házasságot kötők életkora emelkedik) és

– gazdasági okra (hisz a dolgozni akaró, munkát kereső nők száma nő).

A prostituált tevékenysége véleménye szerint a házastársi kapcsolaton kívüli nemi szolgáltatásával egyrészt lábbal tiporja az egyház tanításait és kívánalmait, másrészt fenyegeti a közrendet (mivel önfenntartásával kívül helyezi magát a férfiak hatalmi-ellenőrzési körén, valamint számos dologgal sérti a környezetét, mert nem tudja elfogadni a neki rendelt lehetőségeket), harmadrészt bizonyos szociális és közegészségügyi tevékenységet folytat (hisz a férfiak fékezhetetlen szexuális vágyait segít kielégíteni, s ezzel a tisztességes nőket védi). A polgári társadalomban azonban a prostituált társadalmi megítélése lassan elkezdett visszahatni arra, hogy általában hogyan tekintettek a nőkre: a nők eszerint megvásárolhatók, s az olyan nők pedig, akiknek szexuális kisugárzása és kívánalmai vannak, tulajdonképp prostituáltak.²²

Kétségtelenül van abban valami szomorúan illúzióromboló, hogy Magyarországon az első igazi és széles körű közügy, mely a nőkről szólt s amely ténylegesen, napi szinten évtizedekre tematizálta a közéletet, a prostitúció kérdésköréhez kapcsolódott. Vizsgálatát tehát már emiatt is számos társadalom-, mentalitás- és kultúrtörténeti ok indokolja.

A 19. századvég – a 20. századelő kéjnőinek halálosan durva életéről – bár az utóbbi években sokféle vizsgálat²³ indult a szubkultúra ezen területének kutatásaira is²⁴ – még mindig meglehetősen keveset tudhatunk. Pedig a 19. század utolsó harmadában az egyik központi, a kort jellemző és a ko-

22 Ruth Mazo Karras: *A szex, a pénz és a szajha*. In *A nyilvánvaló nők*. Szerk. Léederer Pál. Budapest, 1996. 33–48.

23 Az összegyűjtött, de még kiegészítésre szoruló, annotált és szakozott prostitúciótörténeti bibliográfiám remélhetően hamarosan elkészül és kiadására is megtalálom majd a lehetőséget. – Itt nem térek ki rá, csak utalok arra, hogy a témát érintő irodalmi és szakirodalmi bibliográfiák összeállítói (és magam is) nehezen küzdenek meg azzal a problémával, hogy valójában mi is tartozik a gyűjtés körébe. Így rendszerint számos olyan munka kerül be a válogatásokba, amely az erotikáról, a szexuális életről, a testi (sőt nem csak a testi) szerelemről, a nemi tevékenységről és aktusról, a pornográfiákról és a nemi devianciákról vagy elhajlásokról stb. szól. A válogatás valóban nem könnyen eldönthető és kidolgozható elvi, sőt gyakorlati szempontjait is csak ritkán lehet bennük felfedezni.

24 Magyarországon az egyik meghatározó lépést a *Replika* szerkesztősége tette, mikor egyik tematikus számának felét a prostitúció témájának szentelte, s közölte a polgári kor egyes alapszövegeit. (1996. 21–22. sz. *Szociálpolitikai margináliák*. *Prostitúció, prostituáltak a*

rabeli média fórumain – azaz a sajtóorgánokban, a színházakban, sőt a szépirodalomban, de még a képviselőházi felszólalásokban is – napi szinten taglalt és vitatott, égető és lüktető, gyors megoldásokat sürgető társadalmi problémává nőtt a prostitúció ügye és (legalábbis) az ellenőrizetlen és szabályozás nélküli kéjelgés visszaszorítására indított fegyvercsörtető harc.

A probléma – természetesen – korántsem volt pusztán magyarországi jelenség. A nyugat-európai államok az urbanizáció ezen jellegzetes tünetével már sok esztendővel korábban találkoztak. Néhány évtizedig Európa nagyobbik fele abban a csalóka reményben élt, hogy gyors felfegyverkezéssel valami módon elejét veheti a prostitúció terjedésének. A veszély ténylegesen fenyegető volt, hiszen a millennium idején – a tüdővész mellett – elsősorban már nem a járványok tizedelték a nagyvárosi lakosságot (általánosságban javultak ugyanis az életkörülmények és a lakásviszonyok, megindult a csatornázás és az ivóvíz-szolgáltatás, kezdett kiépülni a városi lakosság közegészségügyi és szakorvosi ellátása stb.), hanem a nemi betegségek szedték tömeges áldozataikat.

A kórok visszaszorítását azonban nem a vendég- és ügyfélkör, hanem pusztán a kéjhölgyek szigorú felügyeletével és ellenőrzésével igyekeztek elérni. Mivel a vérbaj tömeges méretű enyhítésére csak 1909 után, a Salvarsan feltalálása után, teljesskörű gyógyítására pedig egészen az 1940-es évek elejéig, a Penicillin felfedezéséig kellett várni, a század végére – mondhatni – Budapest már minden harmadik-negyedik lakosa szenvedett valamilyen nemi betegségben,²⁵ a szifilisz járulékos tünetei következtében tébolyodott emberek zsúfolódtak a birodalom elmeegógyintézteiben és a legnagyobb alapterületű épületében, a lipótmezei tébolydában.

A magyar kormányzat – hasonlóan a legtöbb európai államhoz – a reglementációs elvet vallotta, azaz hogy a nemi betegségek rettenetes mértékű terjedését csakis szigorú közegészségügyi (állandó orvosi felügyelet, szűrés és kényszergyógyítás) és közrendészeti (személyi és lakónyilvántartás, rendőri nyilvántartásba vétel, bejelentési és engedélyeztetési kötelezettség, „iparigazolvány”, azaz bárcakiváltási követelmény stb.) felügyelettel és szigorú szabályozással lehet megállítani, s csak ezek szigorú betartásával lehet elejét venni a futótűz gyorsaságával terjedő nemi betegségeknek.

századfordulón. A szám elérhető az interneten is: <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/honlap/2122/00tart.htm>

²⁵ Vö. a kötetben található táblázatokkal, melyekben a kéjnök és a lakosság megbetegedési arányáról láthatunk statisztikákat.

A 19. század második felében már minden nagyobb városban kiépült hálózata volt a prostitúciónak,²⁶ és a polgári-városi kultúra elmaradhatatlan részeként tekintettek az efféle műintézményekre. Bár a prostitúció mindig is létezett, de a modernizációs és az urbanizációs fejlődés eredményeképpen az 1860-as évektől már jóval nagyobb létszámú szereplőt foglalkoztatott, valamint jócskán szervezettebben, rétegzettebben – gyakorlatilag a város társadalmi rétegzettségét másolva – épült ki a nagyvárosi prostitúciós ipar hálózata. Az 1867-es rendszerváltással kezdődő intézményesülési folyamat a fizetett szerelem piacát is gyorsan elérte.

A hirtelen nagyvárossá növekvő főváros és a vidéki nagyvárosok női húspiacának működése és működtetése – bizonyos tekintetben – évtizedeken át mégsem nélkülözött valamiféle familiáris hangulatot.²⁷ A szexpiaci „családiasság” egyfelől azt jelentette, hogy a prostitúció egyes formái – még ha kettős nemi erkölcsi megítélés szerint is – gyakorlatilag beépültek a polgári szokásrendbe, s a prostituáltakkal való találkozás – bár meglehetősen korlátozott módon és bizonyos kereteket túl nem lépve – tulajdonképpen a polgári élet kimondott vagy ki nem mondott, de megtört eseménye lett. (Egy-két magyarázó körülmény: a biztos egzisztenciát megkövetelő, ezért viszonylag későn kötött házasságokra, a kaució-kényszerre, a polgári házasságkötés bevezetése után megnövekvő válások számára, a magasabb társadalmi körökben szinte elfogadottá vált szerető tartásra, s általában: a személyes párkapcsolatok, illetve a családi élet egységének megbomlására, de legalábbis átalakulására gondolok.) És ez a családiasság néhány évtizedig azt is jelentette, hogy ha bántóan és sokszor kirekesztőleg is, de a prostituáltak személyi és egészségügyi védelmét mégiscsak felvállalta az állam, valamint a nagyvárosi rendőrfőkapitányok egyszemélyi felelősként, saját hatáskörben intézkedtek a prostitúciós ipar felügyeleti területén. Ekkoriban

²⁶ Levéltári anyagra épülő remek szakirodalmi bemutatások és elemzések születtek néhány régió és város prostitúciós iparáról. Elsősorban lásd a *Piroslámpás évszázadok* című kiadványt (szerk. Bana József. Győr, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, 1999), melyben Szomszéd András Nógrád megye, Bana József Győr, Güntner Péter Sopron, Csurgai Horváth József Székesfehérvár, Halász Imre Keszthely, Márfi Attila Pécs, Horváth László pedig Heves megye prostitúciós életéről, míg Széchenyi Mihály a fővárosi garniszállóról írt. Emellett lásd Gyarmati Zsolt munkáit, aki Kolozsvár prostitúciós hálózatát térképezte fel (például *Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán*. Kolozsvár, 2005) és Borbély János írását a hódmezővásárhelyi kórházba került kéjnökről. A budapesti bordélyhálózat működéséről, szereplőiről és orvosi ellátásáról az elmúlt években Forrai Judit publikált számos tanulmányt.

²⁷ Forrai Judit a prostitúció kezdeti időszakát „céhes” szakasznak nevezi. Erről bővebben: Forrai Judit: *Kávéházak és kéjnökök*. http://bfl.archivportal.hu/id-686-forrai_judit_kavehazak_es_kejnok.html

ezt tulajdonképpen szinte szó szerint kell értenünk, hiszen a városi rendőr-főkapitányok az évszázad utolsó évtizedéig gyakorlatilag – helyi kiskirályként – minden egyes kéjnököt és szexpiaci szereplőt személyesen ismertek, hiszen ők engedélyeztek és láttamoztak mindenféle prostitúcióval kapcsolatos kérelmet, engedélyt, bárcát és igazolványt, s az 1860-as évektől a 20. század első évtizedéig ez – elviekben legalábbis – személyes szemrevételezést is magában foglalt. Thaisz Elek²⁸ budapesti főkapitányáról – aki a kiegészítést követően megszervezte a főváros magyar rendőri szervezetét, s egyidejűleg kiépítette a város prostitúciós hálózatát is, valamint számos botrányáról és korrupciós ügyéről volt nevezetes – például köztudomású volt, hogy kiváló emlékezőtehetségével évtizedekre visszamenően ráismert Budapest al- és félvilágának alakjaira, és még családi körülményeiket vagy korábbi kriminális eseteiket is fel tudta nyomban idézni.

A század végéig a magyarországi városok rendőri vezetői szövegükben és tartalmukban meglehetősen hasonlóságot mutató (hisz útmutatóul a fővárosi bordélyrendeletet használták), de regionális szinten, saját hatáskörben érvényesített bordélyrendeletekben aprólékosan szabályozták a prostitúciós üzletmenet helyszínéinek és minden szereplőjének (a városi főkapitánytól, a rendőrbiztoson és a rendőrorvoson át a bordélytartóig és a kéjnökig – kivéve persze az idelátogató kuncsaftokat) a hatósággal szembeni feladatait, kötelezettségeit és a tevékenységükre vonatkozó előírásait.²⁹

A bordélyházak mennyisége és a testükből élő lányok száma erősen függött a város nagyságától és (férfi)lakosságának számától, sőt társadalmi

²⁸ Lásd a szöveggyűjtemény 214. oldal 6.. lábjegyzetét!

²⁹ A prostitúciót szabályozó rendeletek hűen mutatják, hogy a kormányzat, a hatóság időszakonként mennyire eltérően kezelte a prostitúció szabályozásának ügyét, illetve időről-időre mennyire másként vélekedett arról, hogyan szorítható vissza a nyílt és a titkos prostitúció. (Vö.: *A nyilvánvaló nők* című kötetben olvasható öt szabályrendelettel. 333–400. old.) Budapesten 1901-ben (egyidőben Béccsel) vezették be az egészségügyi lap-rendszert, amely arra szolgált, hogy a fedett foglalkozásban végzett, illetve a titkos prostitúciót visszaszorítsák és ellenőrizhetővé tegyék. 1909-ben arra tettek kísérletet, hogy a prostituáltak nyilvános terét minél inkább korlátozzák. – Erről bővebben, de más megközelítésben lásd például Susan Zimmermann: *Nemiség, tisztesség és szegénység. A nőkkel és a prostitúcióval kapcsolatos vita és politika Bécsben és Budapesten a századfordulón.*
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/nemiseg_tisztesség_es_szegenyseg_a_nokkal_es_a_prostitucioval_kapcsolatos_vita_es_politika_becsben_e/ –
(Elrendelték például az „alsóbrangú kávéházak, kávémérések, vendéglők, zugszállodák, a hely nélkül csavargó cselédek szállásai, táncteremek, tánciskolák, további csapszékek és lebujok” rendőri felügyeletét, esetenként korlátozták a kéjnöknek az utcán vagy a nyilvános szórakozóhelyeken való tartózkodásának idejét, eltávolították a szeparék ajtaját stb.)
http://www.rubicon.hu/magyar/nyomtathato_verzio/nemiseg_tisztesség

összetételétől és a mindenkori társadalmi körülményektől. Iránymutatóul: 1894-ben az akkor már több mint félmillió lakosú Budapest 40 budapesti bordélyházában például 410 kéjnéőt tartott nyilván a rendőrség – ez kb. 50-nel volt több, mint két évtizeddel korábban –, emellett a fővárosban több mint 900 engedéllyel rendelkező, magánzó prostituált dolgozott, s őket az év folyamán 100 754 esetben küldték orvosi vizsgálatra. A háborús 1916-ra az akkor kb. 900 ezres lakosú nagyvárosban számuk már meghaladta a 2600-at, de ekkorra bordélyházakban kevesebb mint 350-en dolgoztak, a többiek – számuk beláthatatlan volt – magánzőként működtek vagy igazolvánnyal rendelkeztek vagy rejtezkedtek.

A prostituáltak közössége – akárcsak a társadalom – különböző rétegekre tagolódott, s a társadalmi helyzet (általában) meghatározta, hogy a férfi kliens a város melyik bordélyházába vagy melyik kerületébe indult hevületét csillapítani.³⁰ Hogy a kéjnéőtanyák vagy a bordélyházak a város mely területén működtek, erősen kihatott tehát arra, hogy ügyfélkörük milyen társadalmi rétegből érkezett, s ez szabta meg, hogy mennyi pénzt tudtak megkeresni és hogy milyen életet éltek a nyilvános szexuális piacon. A legelőkelőbb és legdrágább bordélyházak a Belvárosban működtek, míg a legolcsóbbnak számító korabeli „kocsisor” lányai a Tabán és a Gellérthegy alja nyomorúságos viskóiban bonyolították az üzletet.³¹ (A Tabán csak a 20. század elejétől, az Erzsébet híd megépítése után, az Attila körüti rendezéstől kezdett a romantikus kiskocsmák világának számítani.)

Paradox módon az 1860-as évektől a gyors műszaki és modernizációs fejlődés, valamint a Monarchia országai közti viszonylagos és az országon belüli jelentősen felgyorsult migrációs folyamatokban a legnagyobb mobilitást – mind számban, mind térben, mind társadalmi tekintetben – éppen a legkiszolgáltatottabbak, az alsóbb néposztály nőtagjai mutatták. A fővárosba óriási számban érkező tájékozatlan, vidéki parasztlányok rendszerint

³⁰ A korabeli közbeszéd kedvelt témájául kínálkozott, ha valaki (pláne ha olyan ismert személy, mint Tisza István) nem a maga társadalmi besorolásának megfelelő bordélyházba járt.

³¹ Legplasztikusabb leírását talán Kiss József adta a Szentesi Rudolf álneven írt rémregény-folyamában, a *Budapesti rejtelmek*ben (1. r. A lélekvásárlók. II. köt. Budapest, 1874.):

„Boldogtalan teremtések!

A legtöbbnél a Gellértalja utolsó stádium. Amíg ide kerültek, keresztülmentek mindenen, ami testet, lelket megöl. Kezdték a jóllét és fényűzés ölni, végzik az árok partján. Ami a két határ közt fekszik, az folytonos esés, folytonos süllyedés. Lejjebb már nem mehet. [...]

Mikor a városkapitány éji razzákat szokott tartani, mikor fölkeresik, fölbizgatják a bűnt, nyomort saját fészékében, a Gellértaljáról viszik el a legtöbb confusus embert, kik még azt sem tudják, hogy miből élnek és micsoda jognál fogva élnek, a legtöbb nőt, kik elég vakmerők különös szabadság nélkül űzni a gyalázatot.” 24., 26. – A regény újrakiadása: Kiss József (Szentesi Rudolf): *Budapesti rejtelmek*. Budapest, Argumentum, 2007. 1103.

cselédnek álltak (száz fővárosi női lakosra kb. 70 cseléd jutott) – hacsak már a vonatról leszállva nem kerültek nyomban az úgynevezett szerzőnők markába, akik legtöbbször valamely bordélyosnak vagy kéjnévtartónak szálították őket. Az átmenetileg vagy véglegesen itt megtelepedő, munka- és pénzkereső fiatal nők előtt az I. világháború kitöréséig általában – összegezve – négy út állt nyitva: cselédnek szerződtek el vagy a kereskedelemben, illetve a vendéglátó- és a szórakoztatóiparban találtak munkát vagy gyári munkát kényszerültek vállalni, vagy a testüket bocsátották áruba. A vidéki nőtársadalom számára a prostitúciós tevékenység egy-két évtized alatt mindinkább a kereseti lehetőség, a munkavállalás egyik formájának kezdett számítani.

Nehéz ma átérezni, hogy a vidékről a századvég-századelő Budapestjére érkezők első élménye milyen is lehetett. De szerencsére Mikszáth Kálmán, aki – bár kevesebbet beszélünk róla, Budapest nagyvárossá fejlődésének krónikása is – segít ebben. Az 1898-ban megjelent *Új Zrínyiász* című regényében így ír a múltból és a vidékről érkezők első Budapest-élményéről: „Hanem jó szerencse, már éppen füttyentett a gőzgép, s Kelenföldről a Gellért felé rohant a vonat.

– Budapestten vagyunk – mondák a fővárosiak.

Az ablakhoz rohantak a Zrínyi emberei, maga a vezér is fölugrott.

A bámulat fölszisszenése hallatszott száz ajkon az elterülő főszegecs panoráma láttára.

Ott feküdt lábaiknál Magyarország tündéri fővárosa, szem nem látott ilyet, fül nem hallott ilyenről – a képzelet sem hozhatta hát elé. A középütt mintha egy címerpajzsot választana ketté egy széles ezüstpántlika: a Duna, fellobogózott hajóival, tarka bárkáival, azzal a szépséges szemölcsel: a Margitszigettel – mintha zöldelyem hímzés volna az ezüstszalagon.

Kétfelől a gyönyörű paloták nézik magukat a Duna tükrében, és messzemesse, amerre csak szem lát, mindenütt tornyok, kupolák és kastélyok. Uramisten, hány király lakik itt?

Élvezet volt nézni azt a nagy elbámulást, azt a kábító hatást. Az Budal! Ez itt Pest! Jézus Mária, ki építette ezt mind?”³²

A városba érkezőket még évtizedekig ámulásra és nehezen szavakba foglalható csodálatra készítette a modern és pulzálóan fejlődő város szépsége és gazdagsága. A megérkezőt viszont már egy új állandó szereplő is fogadja, nyomban, már a megérkezés pillanatában. A Nő. Ahogy például Kassák Lajos emlékezett önéletrajzi regényfolyamában, az *Egy ember életében*: „... Sok mindent hallottam már Pestről. Négy óra hosszat tartott az utazás és ez

32 Mikszáth Kálmán: *Új Zrínyiász*. MKÖM 10. köt. Budapest, 1957. 80–81.

alatt az idő alatt valóságos csudakertté nőtt meg az a hely, ahová most meg fogok érkezőni. Istenem, mi lehet az, hogy villamosok, az Andrássy út, ahol a föld alatt is vasút van és a liget ... és a nők, ezt így gondoltam, mert ezt így mondták azok, akik már jártak itt. Dél volt, mikor bejött a vonatunk, izgatott voltam, de nagyon vigyáztam magamra, senki se lássa meg, hogy vidéki vagyok. Ettől aztán még izgatottabb és ügyetlenebb lettem.

Megláttam az első sárga villamost a Nyugati előtt. Ezt nem találtam valami rendkívülien új dolognak, csak az tetszett rajta, hogy szép fényesre van festve. A villamos mentén eljutottam az Andrássy útra, ezzel is nagyon meg voltam elégedve. Szerettem volna végignézegetni a kirakatokat, de sokáig nem volt hozzá bátorságom. Hallottam otthon, hogy milyenek itt a nők, ha valahol megáll az ember, rögtön hozzászegődik több is. Nem volt pénzem, s így ez nagyon nehéz feladat volt. Lassan sompolyogni kezdtem, körülnéztem, megálltam az egyik női kalapbolt előtt, és valóban, alig álltam ott néhány percig, mellém állt egy nő. Nagyon szépen öltözött nő volt, egész közel állt mellém, s ő is úgy tett, mintha a kalapokat nézegetné. Kissé odébb húzódtam, s ő is mozgott ide-oda. Nem akartam, hogy valahogyan kikezddjen velem, átmentem az út másik felére egy órásnak a kirakata elé. Csúnya, ingerlő gondolatok jártak a fejemben. Sajnáltam, hogy nincs pénzem, így akkor egész nap is szökdöshetek a nők előtt. Mert hiszen már itt is mellettem volt egy, később még jött egy s én a közepén álltam. Azt azért mégsem hittem volna, hogy ez így megy szakadatlanul. Boldog voltam, hogy sikerült elsompolyognom. Nem álltam oda több kirakat elé, majd ha pénzem lesz, gondoltam, s az út szélén leültem egy padra a batyumból ebédelni.”³³

Számos és sokfajta szöveg szól arról, hogy az ország fővárosának képéhez mindinkább hozzátapadt a könnyen kapható nő is, s a főváros nevének hallatán nem csak a korabeli megapolisz látványa, de a mulatók és a mondan élet nőinek képe is azonnal felidéződött a kor emberének tudatában. Akárcsak a *Felvilágosítás* című vice vidéki atyafiának, aki a főváros igazi nevezetességeiről akar tájékozódni az ország fővárosába érkezve:

– „Nincs valami különösebb érdekesség ebben a városban?” – kérdezi a *Kis éleclap* vidékről érkezett polgára.

– „Dehogyan nincs, kérem. De nappal alszanak, csak éjjel lehet oda menni.”³⁴ – vágja rá gondolkodás nélkül a viccbéli budapesti polgár.

33 Kassák Lajos: *Egy ember élete*. Első rész, II. köt. Kamaszévek. Budapest, 1927–1935. 49–50.

34 *Kis éleclap*, 1908. július 12–19. 25. sz.

A hétköznapok világát is átfűtő nemiség, a szerelmét nyíltan pénzért áruló és adó nő mint a nagyváros tipikus és látható (sőt érzékelhető) szereplője, a kétértelműségekkel feltöltődött mindennapi helyzetek a modern nagyvárosi miliő elfogadott, sőt szinte már elvárt elemévé lettek. Az új század eljövetelekor valahogy úgy állt tehát a helyzet, hogy minden „arról” vagy „arról” is szólt – mint ahogy a vice megfogalmazta:

- „Hallatlan, milyen erkölestelen város ez a Páris!
- Páris? Budapesthez képest, higgye el, valóságos kolostor.
- Kolostor?
- Igen. Például a Lipót- és a Terézváros a legnyilvánosabban erkölestelenkednek.
- Miért?
- Hát, éjjel-nappal egymás mellett fekszenek.”³⁵

Sokan, egyre többen jöttek tehát Budapestre munkát és boldogságot keresni. Az 1869-ben még 280 ezer fő körüli fővárosi lakosság két évtized múlva már 506 ezerre, 1900-ra 733 ezerre duzzadt. A város híret, vonzását – pláne távolabbról nézve – még növelte, hogy a századvég-századelő Budapestjét mind többen és a korabeli média is mulatóvárosnak kezdte hívni és frivolságával kezdte reklámozni, ahol a könnyűvérű nők éhes szeme már a pályaudvar tőszomszédságában méregetni kezdte a vonatlépcsőről lelépőket. Az építőit és működtetőit váró város hívogatóan csábította ide új lakóit. Vonzó és szórakoztatóipari kínálatát mindinkább turisztikai látványosságként emlegették, kínálták – és választották is egyre többen. A főváros millenniumi ünnepegei, építményei, rövid idő alatt kihagyhatatlannak érzett látogatói célponttá váló szórakoztató centrumai, mint például az Ős-Budavára, hirtelen felépült és egyre sokasodó szórakozó negyedeinek kapui kitárulkozva várták a nagyközönséget, aki tódult is ide – köztük egyre több nő is felkereste ezeket a mulatóhelyeket. A színház mellett a szórakoztatóipar is mindinkább nagyüzemmé vált, s a vendéglátóipar – a női látogatók tömege mellett – a munkavállaló lányok százait szippantotta be és kezdte alkalmazni. Az orfeumi, a lokál- és kávéházi világban egyre több dolgozó nő jelent meg – volt, aki a munkáját, volt, aki a művészetét, és volt, aki még a testét is felkínálta itt.

Mikszáth Kálmán, az országos hírnévről akkoriban még csak álmodozó publicista ugyan itt egy bécsi „idegesiklandozó” kalandjáról mesél, de a korabeli híradásokat ismerve nem sok kétségünk lehet, hogy az 1870-es évektől a magyar főváros mulatóiparának kínálata is gyorsan felzárkózott a birodalmi főváros szabta normákhoz: „A nőkről írok, de nem nőknek. [...]

³⁵ *Fidibusz*, 1906. január 13. 2. sz. 9.

A mulató Budapest című alkalmi lap címlapja
1896. május 21.

Egész életemben szégyenlős ember voltam, s most is elpirulok azon gondolatra, hogy Fr. Babette és Fr. Susette kánkán táncát kell megörökítenem, megbotránkozására minden hanyatló erkölcsnek, mert a hanyatló erkölcs a szűzesség mantillájába szeret takaródnizni mások előtt. [...] Azt hiszi az ember, hogy a paradicsomban van, mikor a Speerlbe lép. Ezer meg ezer mosolygó alak, miknek ragyogó arcát tündéri színűre világítják meg a három terem gázcsillárai.

Míntha egy örömnünpély lenne a mennyben, pedig hát egy bál a pokolban... Az angyalarcú démonok ott ugrálnak körülöttem, ott rumoznak, boroznak közeledben, a tüzes szem reád kacsint, az élvet ígérő, pirosra festett ajk csókot hány feléd, bent a táncteremben megharsan egy-egy frivol zenedarab, a hölgyek felugrálnak helyeikről és rohannak a lelket-szemet szédítő táncba. Hajrá! Éljen a kéjmámor és a kárhozat!...

Táncosnéd odatapad hozzád, úgy forogtok szédítőn, sebesen... a nagy forgásban felvágódik a szoknya válladra, és a táncosnéd lábszárai sokat ígérően beszélnek azokról a titokzatos örömeikről, melyeknek rabszolgájává szegődtél.”³⁶

Az 1860-as évektől felgyorsuló modern polgárosodási folyamat során a városban, sőt mindinkább a nagyvárosban, Magyarország esetében pedig – a korabeli európai mértékkel mérve – hirtelen megapolisszá szökő fővárosban találkoztak tehát össze a polgárosulási folyamat rabszolgái: a nagyvárosi élet résztvevői, mozgatói és elszenvetői. A nagyvárosoknak s főleg Budapestnek elmondhatatlan szívóhatása volt. Minden társadalmi réteg hihetetlen várakozással és elvárással fordult a főváros felé. Az alsóbb néposztály a munkatalálás, a felemelkedés reményét kereste falai közt. Az iparos, a vállalkozói és a szellemi munkából élő polgári rétegek az üzlet, a vállalkozás biztos működtetésének ígéretét, az ekkor kialakuló vagy nagyobb számú résztvevőt vonzó értelmiségi foglalkozások eltartását, a szabadidős tevékenység – melynek mibenlétét a polgári munkarend megteremtésével még az újdonság erejével most kezdték igazán megismerni – kielégítését és kiszolgálását várták a nagyvárosi létből. A felsőbb társadalmi rétegek pedig az itt kínáló, kényelmesebb és egészségesebb életkörülményeket igényelték, és az elegáns környezetű, a felgyorsuló világban a hírekhez és az eseményekhez, a politikai és gazdasági hatalom intézményeihez és társas köreihez szerettek volna közelebb lenni. A társadalom minden rétege egyre

³⁶ Mikszáth Kálmán: *Életképek Bécs „vármegyéből”*. III. A Speerl. In MKÖM 51. köt. Cikkek és karcolatok. I. 1869–1874. Budapest, 1964., 82–83. – Mikszáth az 1892-es *Huszár a tekőben* című írásában ugyanezt a hangulatot már magyar környezetben is megtalálta és kicsit szégyenlősen így zárta emlékezését: „Valami gyönyörű látvány lehet, hihihí! Meglesz, megcsináltatom olajfestékben, hogy holtom napjáig nevetessen rajta...”

nagyobb számban fordult tehát meg itt, s egyre többen hitték s igyekeztek úgy érezni, hogy – legalábbis a felszínen – a nagyváros a kinyíló lehetőségek, az egyre szélesebb körű helytalálás- és helyfoglalás és az egyre nagyobb egyéni *szabadság* hazája.

Különösképpen vágyhatta ezt a felszabaduló és felszabadító érzést a társadalom egyik fele: a modernizáció kínálta lehetőségek által egyre inkább új társadalmi szerepeket kipróbáló, mindeddig – legalábbis bizonyos társadalmi körökben – a tisztelet, ám egyúttal azért leginkább az alárendeltség alanyai, a nők. A korábban hagyományos helyzetekben és szerepkörökben (a háztartás vezetőjeként, a nemzetért, a családért küzdő férfiak segítőként, műzsaként, feleségként, anyaként és a következő generációk felnevelőjeként vagy/és a mezőgazdaságban vagy a kereskedelemben, illetve a jobbágybirtokon munkálkodó gazdálkodóként) élő nők a polgárosodási folyamatban először azonban fogyasztóként, illetve fogyasztott árucikként kaptak mind hangsúlyosabb szerepet.

Az ipari tömegtermelés egyre nagyobb területe kifejezetten figyelni kezdte, figyelembe kezdte venni a női fogyasztókat és a speciális női és főleg a városi női igényeket (például a ruházkodással, a lakáskultúrával, a művelődéssel, a szórakozással és a szórakoztatással, az orvoslással kapcsolatos ágazatok). Az anyagi és a szellemi tömegtermékek célzott vásárlója, igénylője, használója – és célzott alanya, sőt előállítója is – mindinkább a városi nő lett: az urbanizációs folyamatok következtében már nemcsak a felső-, hanem a közép-, sőt – bizonyos termékek esetében – az alsóbb néposztály nőtagjai is mindinkább szerették volna egyre mohóbb és mind szélesebb körű igényeiket kiélni. S a nagyvárosi lét szülte igények, a mind fogyasztóibb magatartás pedig mind több pénzt követelt.

Az ipari termelés folyamatos növekedése és a történeti-politikai-gazdasági-technikai-szociológiai-kulturális-orvostani-szexuálpszichológiai-pszichikai változások nyomán a nők lassan egyre nagyobb számban és egyre több területen jelentkeztek (vagy voltak kénytelenek/kényszerültek jelentkezni), hogy részt vegyenek a társadalom valamiféle alakításában, s hogy mind több társadalmi helyszínre benyomulva (később esetleg okkupálva őket) az eddigitől eltérő női szerepekben is keresni és megtalálni kezdték a helyüket.

Kétségtelen azonban, hogy a 19. század utolsó harmadában a női terület-szerzés – külsőségeiben – bármilyen látványosnak látszik is, még nagyrészt csak látszólagos. Mert az új tereken alapvetően csak még mint célzott fogyasztók jelentek meg, akik a privát területet (lakásukat, otthonukat) elhagyva egyre több nagyvárosi helyszínt ismertek meg, kezdtek birtokba venni és – társadalmi osztályonként eltérő mértékben ugyan, de – mind több

időt töltöttek a gyorsan épülő és fejlődő nagyvárosi nyilvánosság új tereiben. Üzleteket jártak, szórakozó- és vendéglátóipari helyekre nyitottak be, színházi, kávéházi és mulató előadásokat látogattak, fogyókúráztak és sportolni kezdtek, korzóztak, fürdőre jártak és fényképezkedtek, női újságokat jártak és női olvasmányokat vásároltak a könyvkereskedőnél vagy éppen házastársnak kínálták magukat a házasságközvetítő egylet asztalánál.

A külsődleges változások évtizedek alatti megsokasodásával és feltoronyosulásával azonban a polgárosodás útjára lépő nő – a privát szféráját mind többször elhagyva – mégis egyre kevésbé csak a család házvezetőnője, anya, múzsa, férjét ösztönző és szellemi társ; mindinkább egyedi tulajdonságokkal bíró, hús-vér ember lett. Önálló egyéniséggé kezd alakulni, aki – ad absurdum – akár önmagát (sőt családját) eltartani tudó, pénzkereső ember lesz; tanulni, dolgozni, alkotni, olvasni, szórakozni és szeretni (és még annyi új dolgot), és a végén még politizálni is akar vagy kényszerül.

A nők valóságos térnyerése azonban, azaz joguk a tanuláshoz, a felsőfokú oktatáshoz, a nőképzéshez, a széles spektrumú munkavállaláshoz, a politikai képviselőhöz, majd a választójoghoz a dualizmus első évtizedeiben még csak szűk körű s kevésbé látható. Számos területen még csak a mélyáramokban indult meg, s a két háború közti viharra dagadó emancipációs folyamatnak ekkoriban még csak esőcseppjei formálódtak. Hiába azonban, hogy az áttekintett időszak még csak a kezdő lépéseket tette meg a nők emancipálódásának hosszadalmas folyamatában, de – ma már biztosan tudjuk – a nők nagyvárosi (majd összetettebb társadalmi) térnyerésének 20. századi diadalához ezek mégis elengedhetetlenek voltak, s az előkészületek, az erőnyerés, az elérni kívánt célok és azok elérésének módozatai és kiérlelésük nagyon sok területen megkezdődött.

A 19. század utolsó harmadában a nők – természetesen az előttük álló lehetőségek roppant különbözősége szerint nagyon változó – önképe is még csak kialakulóban volt. Külön nehézségnek számít, hogy szavakban és szöveges formában történő megfogalmazása a korban még igencsak szűk körű, s így a női szerepváltásokról még néhány évtizeden át sokkal kevesebbet mesélnek a nők. Egyelőre még jóval inkább a férfiak szavaiból állíthatók össze a kérdés megválaszolására fogalmazott válaszaink, s a századvégi nőket – a 20. század első harmadáig – sokkal inkább még csak a férfiak tükrképében látjuk és láttathatjuk.

Vitathatatlan, hogy idővel az arisztokrácia tagjai közt is egyre több szerepváltó nőt találunk (ők elsősorban a művészetek és a színház világába lépnek be), valamint a polgárság lányai közül mind többen találtak már elfogadott polgári női foglalkozásokat (trafikosné, könyvárus, vasúti alkalmazott, varrónő, kalapos és telefonos kisasszony, nevelő- és tanítónő, tisztviselő).

„Az ő állatseregletük. I. A disznó”
Flirt, 1904. 4. sz.

lő- és szerkesztőnő stb.), mégis elég meglepőnek tűnhet, hogy a korábbi női szerepekhez képest a legnagyobb és a leglátványosabb változásokat a nagyvárosba kerülő alsó néposztály lányainak, asszonyainak kellett megélniük. Azt is mondhatjuk, hogy ezzel – bár súlyos lelki és testi áldozatokkal – a női emancipálódás útját jelentősen ők szélesítették ki.

Molnár Lajos jócskán leegyszerűsítve a városba érkező nőből rendeltetésszerűen bukott nővé váló folyamatot, úgy érzékeli és úgy magyarázza, hogy „A megromlott leány az általa folytatott életmóddal szülőit megismertetni nem akarván, azokban azon meggyőződés érlelődik meg, hogy a főváros csakugyan aranybánya, hol mindenki boldogulhat, csak meg legyen benne a kellő akarat s szorgalom. Szegény szülők azt hiszik, hogy a leányukon látható cifra ruha és ékszerek tisztességes munkálkodás gyümölcsei. A szegény anya, leánya kifejlődött szépségében s nagyvárosias viselkedésében gyönyörködve, örömmel szorítja keblére őt, pedig ha tudná, hogy a családnak egyetlen vagyona, a becsület képezte árát a fővárosi divatú ruháknak s modornak, undorral taszítaná el magától gyermekét.

Az ily módon kifejlődött leány a többiek előtt irigység tárgyát képezi s a falubeli leányok legtöbbször szintén vágyódást érez magában Budapestre jönni, ama reményben, hogy barátnője példájára, ő is hasonló módon, kétkezővel keresse meg kenyerét.

A leány, ki jó szándékkal indul el hazulról, csak a fővárosban veszi észre csalódását, s előbb vagy később a lélekkufároknak képezendi jól fizetett árucikkét.”³⁷

Mindenesetre annyi biztosnak látszik, hogy a 19. század utolsó harmadában – leginkább a külsőségek fénytörésében – a nők olyannyira birtokukba vették már a nagyvárosi helyszíneket, hogy Budapestet mindinkább – szimbolikusan – nemcsak nővárosként, de a bukott nők városaként jelenítették meg a kor sajtójában és szépirodalmában. Tábori Kornél, a nagyvárosi szubkultúra világát kötetek sorában megjelenítő író-zsurnaliszta-detektív szerint: „Kétes existenciája a nők között is – legalább harmincezernek van a fővárosban. A gyöngébb nem táborában aránylag több a kétes existencia, mint a férfiak közt. A nők nincsenek úgy vértézve a sors csapásai ellen, mint amazok. Ha elvesztik támaszukat, az apát vagy a férjet, nehezen boldogulnak, hacsak nem tanultak legalább valami mesterséget.”³⁸

Földes Béla annyit tesz hozzá s kimutatja, hogy: „Ami mármost a városokat illeti, itt is a nők túlsúlya igen jelentékeny. A fővárosban, hol az 1870-

³⁷ Molnár Lajos: *A cselédügy és a helyközvetítői intézmény rendezéséről*. Budapest, 1897. 2. 26–27.

³⁸ Tábori Kornél–Székely Vladimír: *Nyomorultak, gazemberek*. Budapest, 1908. 39.

diki népszámlálás szerint a nők kisebbségben voltak, most az arányszám 107,2-vel állapítottatott meg. Semmi kétség tehát, hogy a városokban a nők aránya sokkal nagyobb, mint az országban, egy tény, mely a városok társadalmi életében elég erősen tükröződik vissza. E jelenséget bizonyára aligha kell titokszerű élettani törvényekben keresni, hanem leginkább azon tényben, hogy a városokban levő idegen népességnek egy fő részét a városokban alkalmazást kereső nőcselédek képezik.”³⁹

A nőváros a fikciós és a hétköznapihoz köthető textusokban is sajátos kétarcúságában jelenítődik meg; amely ellenállhatatlanul magához vonzza, de közben el is emészti és tönkre is teszi lakóit és rajongóit. Írók, költők és a korabeli zurnaliszták sokasága ábrázolta a fővárost Janus-arcú szfinxként, mutatta be ördögien csábító külsejű és erejű, de kiismerhetetlen vagy éppen hisztériásan kegyetlen, lelketlen, csalfa nőként. De a jellemzések megrajzolt portréi sohasem a megszokott és társadalmilag elvárt női szerepben ábrázolták ezt a „kőasszonyt”. Az ellenállhatatlanul vonzó nő alacsony származású, és nem a családban helytálló anya, háziasszony vagy feleség arca néz ki a megrajzolt képmásokból ránk, hanem a romlott nőé.

Ahogy Lux Terka⁴⁰ az 1908-ban megjelent *Budapest* című regényében megrajzolta: „És itt csapja be a könyvet az olvasó. Végignézte Budapestet. A szép, kedves, elegáns, könnyű erkölcsű, okos, raffinált Budapestet, aki csodás karriert futott meg. Az anyja tót napszámos-asszony, az apja sváb pallér s ő maga, a borzas, repülő hajú, mezítlábos kis Schneider Fáni, előbb a Rácváros utcaporában játszik, később a hajdani Szent Péter külvárosban, részeg lókupeceknek és halkereskedőknek énekel, még később a mostani Gizella-téren, a német-színházban, aztán magyar kokott lesz belőle és az emberek megszámlálhatatlan légióját örli össze szép fogával.

Ez a mi Budapestünk. A milliószor elátkozott, megvetett, kipellengezett, gyűlölt, bemocskolt: kőasszony, aki gúnyos, hunyori szemével hidegen, biztosan néz maga elé, anélkül, hogy az ujját is megmozdítaná. Nincs rá szüksége. Ezren feküsznek lába előtt, holtan, véresen, mocskosan, koldusan, az ő fanatikus szerelmesei, kiket ő tett tönkre, ő szívta ki a vérüket, agyvelejüket, ő ropogtatta össze a csontjukat, ő cifrázkodta el a vagyonukat s azután ellökte őket magától. És jöttek az új hódolók, az új őrzőngők, az új szerelmesek és megismétlődik, nem, folytatódik az asszony munkája, aki embervért iszik, aranyat eszik és két karját hívogatóan, csábítóan nyújtja ki az ország négy sarka felé.

39 Földes Béla: *Városaink és a városi lakosság életviszonyai az utolsó népszámlálás alapján*. Budapest, 1883. 12.

40 Valódi neve Szöllősy Györgyné Dancsházi Oláh Terka. Csak 1889-es válása után kezdett írni.

És az emberek jönnek, északról, nyugatról, mindenünnét. Az ország szegény, se kultúrája, se hatalma s az emberek gazdaságról, kultúráról, hatalomról álmodnak az éjszakában. Hiába! Ez a kőasszony csak hiteget, röpke kéjt ad, de boldogságot és nyugalmat nem osztogat. Csak elvesz. Mindent: boldogságot, nyugalmat, becsületet és az életet.”⁴¹

A századfordulóra tehát megszületett a modern Budapest jelképe: a prostituált nő. Aki a vicc szerint nap mint nap azt sóhajtotta az újabbnál újabb hódolója fülébe:

– „Higgye el, kispofám, mindig kétségbe vagyok esve, valahányszor elrabolják az ártatlanságomat.”⁴²

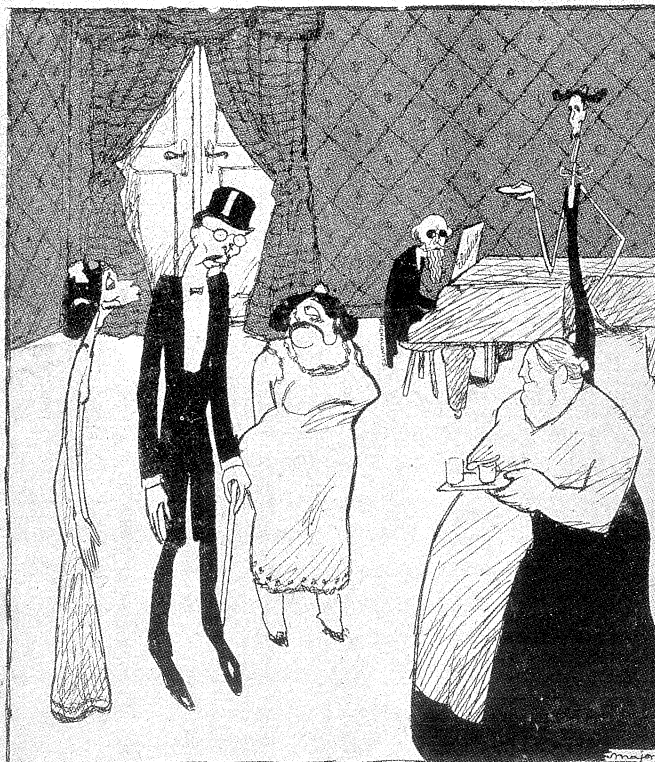
A szexuális, a közegészségügyi, illetve orvosi kérdéseken túl azonban a korabeli szaksajtóban a prostitúció gondja és problematikája mindeközben egyre több társadalmi, szociális és idővel főleg erkölcsi kérdéssel kapcsolódott össze. A pénzen vett szexuális szolgáltatást, illetve szolgáltatóit saját korukban csak meglehetősen kevesen gondolták az egyéni és a női szabadság megnyilvánulásának és kifejeződésének. A prostitúció fogalmát azonban egyre tágabb körűen kezdték értelmezni, és mind több társadalmi gond emblematikus megjelenítőjének látták és láttatták (egyetlen például: lásd a fentebbi szövegidézetekből felsejlő nemzetiségi kérdésre vonatkozó utalásokat). Létéért és a kialakult elkeserítő helyzetért – az egymástól nagyon különböző értékrendet képviselő és meglehetősen széttartó politikai nézeteket vallók is – egyre többen keresték a valóságos és leginkább a morális felelősöket, mint ahogy például a *Függetlenség* című lap egyik 1880-as számában megjelent cikk szerzője: „Magyarország férfivilágának színe-java folytonos veszedelemben forog, mert erkölcsössége, becsülete az alkalmoszerzés Scyllája és Charybdise között küszködik! Avagy nem látják a kendőzött bűnt, a fajtalanságot, mint leselkedik fényes nappal, úgy az est homályában is az utcasarkokon? Mint integet a félre lendített függöny mögül? Mint űzi ledér játékát ezer gázláng fényénél, ott, a titkos bűnök nyilvános színhelyein? [...] Az a prostitúció, amely az utcán bujálkodik, a kor jele. Nem erkölcsök megrontója, hanem megrontott erkölcsök folyománya. S akik az erkölcsöt megrontották, azok a kerítők, nem ülnek ama bizonyos szurtos házakban, hanem ott ülnek a parkettás szalonok szép bársony bútorain, kezökben, hatalmukban tartva a társadalom igazgatásának szálait. [...] Kavargó az erkölcstelenség mocsara az ordógörénnyel... – ez az a valódi prostitúció.”⁴³

⁴¹ Lux Terka: *Budapest*. Budapest, 1908. 7–8.

⁴² *Fidibusz*, 1906. február 2. 5. sz. 16.

⁴³ *Függetlenség*, 1880. június 17.

Fidibusz

A fehér házban

— És mondd, drágám, lesz most választás?
— Hogy érted ezt, cicus?
— Hogy választol-e közülünk?

A legnagyobb példányszámú 20. század eleji élclap, a *Fidibusz* egyik címlapja „A fehér házban”-s rajz, amelyen a bal oldali hármast csoportján álló alakban felismerhetők Tisza István, valamint tőle jobbra valószínűleg Bánffy Dezső, a zongoránál talán Apponyi Albert, a jobb oldali cselédasszonyban pedig Wekerle Sándor vonásai, a második Wekerle-kormány utolsó, s a Nemzeti Munkapárt győzelme előtti napokban készült.
1910. január 14.

Néhány esztendővel később a szociáldemokrata *Népszavában* *A bűn fővárosa* című írás szerzője pedig úgy vélte, hogy a prostitúció terjedéséért valójában a házasság intézményét kell okolni: „Ha nem akarjuk, hogy Magyarország fővárosa egy második Gomorrha vagy Sodoma hírébe jusson: akkor sürgősen szükséges, hogy a fővárosi hatóság érvényt szerezzen a prostitúció korlátozására vonatkozó határozatainak. E határozatok kivitelét mindekkoráig lehetetlenné tette a rendőrség. Kell tehát, hogy a főváros, mely majdnem ötszáz ezer forinttal járul a rendőrség költségeinek fődözéséhez – rendelkezessék ez irányban vele; habár megvalljuk, hogy még a legszigorúbb intézkedésekkel sem fognak sokra menni, mivel a prostitúció szükséges kifolyása a társadalom mai házassági intézményének, s mindaddig, míg a házasság mai formájában fennmarad és a házassági egyezmény nem a kölcsönös vonzalom alapján létesül, hanem társadalmi előnyök és anyagi függetlenség szerint szabályoztatik, addig a prostitúció ki nem küszöbölhető, mert a mai házasság formája önmaga a prostitúció elvére sarkall...”⁴⁴

A 19–20. század fordulójára amellet, hogy a prostitúció mértéke hihetetlen módon megnövekedett, fogalomköre egyre tágult, és mind több társadalmi baj okozójának vagy lenyomatának kezdték érezni. A 20. század elejéig a szakírók szinte mindegyike a nőkérdés bármilyen aspektusának tárgyalása esetén előbb vagy utóbb kapcsolódást talált a prostitúció kérdésköréhez. A testét árulni kényszerülő nő, avagy a testi szerelmével pénzkeresővé váló nő sokak szemében azonban már nem a megvetett bűnbak, hanem mindinkább a szétesett és megváltozóban lévő világ és a bűnös fő- és nagyváros modellje lett, főleg a szépirodalmi és fikciós szövegek szerint.

Az államilag ellenőrzött bordélyrendszer felszámolásával (1927-ben ezt törvénybe⁴⁵ is iktatták), illetve elsorvasztásával a hatóságok tehetetlenül lemondtak a prostitúció szabályozásának felügyeletéről, s már csak beletörődve szemlélhették a kor diktálta szükség tombolását. Amelyben így vagy úgy, de minden és mindenki kénytelen volt prostituálni magát. A megélhetési problémák, a családfenntartó nélkül maradt egyedüllét, a kiszolgáltatottság miatt terjedt a titkos prostitúció, s bármiféle ellenőrzés vagy megtorlás nélkül, soha nem látott mértékben virágzott a leánykereskedelem,

⁴⁴ *Népszava*, 1884. június 27.

⁴⁵ A 160.100/1926 BM sz. rendeletről van szó, mely 1927-ben lépett hatályba. A rendelet szövege:

„II. A bordélyházakról

28.§. E rendelet életbelépése után újabb bordélyengedély ki nem adható. A még meglévő engedélyeket pedig kötelesek az illetékes rendőrhatsóságok 1928. évi május hó 1-ig, amely időpontban minden ily engedély hatályát veszti, visszavonni.”

amelynek közép-európai elosztóközpontjává mindinkább Magyarország vált. Megakadályozására csak felemás és szűk körű megoldást jelentettek az 1909-ben a legfelső politikai elit támogatásával, Tisza István miniszterelnök és Prohászka Ottokár katolikus püspök vezetésével létrejött A Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen elnevezésű és a többi nőmentő és nősegélyző jótékonyági mozgalom. Még akkor is, ha a prostituáltak megmentésére igaz lélekkel és lobogó hittel hívta is a frontvonalba honfitársait a mozgalom egyik jelese, Ruffy Pál: „Legyünk éberek. Eltiport embertársunkat emeljük vissza az emberi méltóság arcvonalába. ... Magasra a pajzsot! Csapásra a pallost! Előre!”⁴⁶

A nagy harc, az első világháború utáni mindennapokban – mely harcot végül kétségtelenül mégsem a prostitúció ellen vívtak meg – Szatmári Mór a prostitúciót és a prostitúcióval együtt élő bűnököt már-már apokaliptikus erkölcsi szimbólummá emelte: „Ne szépítsük a dolgot. Züllött erkölcsök korát éljük. [...] Az anyagi lerongyolódás mellett az erkölcsi és nemi koldusság is rajta van a nagy tömegben. A becsületes munka mintha elvesztette volna értékét: az emberek a bűnökben keresik az anyagi boldogulást. [...] Isten őrizze, hogy ez ne csak átmeneti állapot legyen! Ha maradandó, állandó lenne, nincs az a politikai bölcsesség, mely megmenthetné Magyarországot a végpusztulástól. [...] Hinnünk kell, hogy lassankint a rend és törvényesség kiöli a társadalom organizmusából a bűnökre csábító gonosz hajlamokat, s az emberek megint a becsületes munka eredményei után vágyakoznak.

Az, hogy a kor beteg, nem csak rólunk, mondható és az sem igaz, hogy a múlt mindig tiszta erkölcsi verőfényrel tündökölt. A nagy magyar közvélemény mindig felháborodással kísérte a gázságokat. Az úgynevezett közéleti korrupció is csak bizonyos köröket kapott el. A nagy erkölcsi züllés csak az utóbbi időkben hatalmasodott el. Oly veszedelem, mely ellen minden becsületesen érző magyar embernek küzdenie kell.”⁴⁷

A világháború alatti és utáni időkben a kétpólusú (közegészségügyi és közrendészeti) prostitúciós felügyelet – mint annyi minden – már soha ki nem heverhető sebet kapott, s visszaállítására, szigorú betartatására és az ellenőrzés visszarendezésére tett kísérlet is kevés történt. A bordélyrendszer hivatalos megszüntetésével megszűnni látszik a kormányzatilag vállalt, rendszerszerű és szisztematikus stratégiai eljárás a prostitúciós ipar teljes körű felügyeletére, a hatóságok csak a bizonyos részterületeken (pél-

⁴⁶ Ruffy Pál: *Küzdelem a leánykereskedés ellen*. In *Az igazságügyi és közigazgatási tisztviselők részére 1913. évi október 1–15. napjain rendezett III. jog- és államtudományi továbbképző tanfolyamon tartott előadások*. Budapest, 1914. 465. – Dr. Ruffy Pál miniszteri tanácsos, a magyar királyi állami gyermekmenhelyek országos felügyelője volt.

⁴⁷ Szatmári Mór: *Erkölcsi züllés. Detektív*, 1920. október 27. 43. sz. 2–3.

dául a lánykereskedelem ellen) folytatott harcot és a mentőakciók szervezésének megerősítését igyekeznek magukra vállalni, s tevékenységi körüket leginkább a bűnmegelőzésre (más oldalról pedig az orvosi ellátásra és a nemi felvilágosításra) igyekeznek korlátozni. Kétségtelen, hogy ebben az új kor diktálta új elvárások belátása ugyanúgy szerepet játszott ebben, mint a tehetetlenség, az eszköztelenség és annak beismerése, hogy az egzisztenciális okokból prostitúcióra kényszerülöket – már csak óriássá dagadó létszámuk miatt sem lehetséges már felügyelni. Az erkölcsök és a moralitás mezején vívott küzdelem azonban érzékelhetően erősödni látszott (a textusokban mindenképp), s a való világban kényszerűségből vállalt, amúgy is dühöngő prostitúció és művelője már nem pusztán a bűnre csábító főváros, de egy egész meggyalázott ország jelképévé növekedett.

Az I. világháború után a nők emancipálódási folyamata és helyzete, sőt ennek léptékváltása nagyon megváltozott, hiszen a megsebesült vagy a harcokban elpusztult, illetve a hadifogságban sínylődő férfiak helyét nagyrészt a magukra maradt, önmagukat és családjukat is eltartó nőknek kellett elfoglalni. Nők ezrei ébredtek arra, hogy egyik percről a másira ők lettek a család fenntartói, s nem kérdezte senki, hogy ezt milyen eszközökkel és minek a beáldozásával képesek vállalni. Egy bizonyos: a modern és urbanus új magyar világ küzdelmeiben mindinkább számítani lehetett, sőt számítani kellett a nőkre. A legkiszolgáltatottabbakra is. Akik keményen, testestől-lelkestől belevetették magukat a munkába. És közben csak arról panaszkodtak – új kuncafra várva:

„– Valahányszor pénzt kapok a férfiyaktól, mindig szomorú vagyok... Attól félek, hogy azt hiszik, hogy csak a pénzükért szeretem őket.”⁴⁸

Csak a legújabb kutatások világítottak rá tehát arra, hogy a 19. századvég kínzó társadalmi problémáinak egyike, a pénzért való örömszerzés ezzel szorosán összefonódva a nőkérdés aspektusai milyen hangsúlyosan, milyen óriási számban és mennyire sokrétűen jelentek meg a korszak forrásaiban. Ez a kép-szöveg-gyűjtemény abban is újszerű, hogy a nyilvánosság különböző fórumain, más-más társadalmi, intézményi és mediális közegben megjelenő, eltérő típusú forrásokat illeszt egymás mellé-alá-fölle-elé-után, s így remélhetően nagyobbra táruló blendét nyit a korszak prostitúciójáról és testiségéről való vélekedésekre és azok folyamatos változására. Míg a levéltári források és bizonyos (főleg orvosi, pszichológiai, szociológiai, mikrotörténeti, társadalomtörténeti és bűnügyi) témájú, jellegű és vizsgálati aspektusú elsődleges és másodlagos szakirodalmi forrásanyag ismeretében már elől is járunk vagy legalábbis megtettük a kezdeti lépéseket,

⁴⁸ *Fidibusz*, 1906. december 7. 43. sz. 7.

bizonyos forrástípusoknak jóformán még a létezéséről sem volt eddig tudomásunk. Néhány példát említek: a kifejezetten erotikus élelapoknak nem-hogy a szöveges és illusztrációs anyagát nem ismertük, de még a címeit sem regisztrálta a tudományos vizsgálat, és még a témával foglalkozók többsége is csupán a *Fidibusz* című újságot forgatta, ha tájékozódni kívánt az erotikus viccekről vagy ábrázolásokról. De hasonló módon arról sem tudtunk, hogy a prostituáltak – igaz, rövid életű – szak(szervezeti)közlönyt adtak volna ki, vagy hogy a vizuális kultúra ennyiféle módon és ilyen mértékben – például a képeslap – jelenítette meg a prostitúcióval és a nuditással kapcsolatos kérdésköröket.

Talán meglepő, de a kényes téma évtizedekig – sok szempontból – lényegesen merészebben és kevésbé szemérmesen jelent meg a vizuális forrásokban. Amit szavakba foglalva, szövegszerűen még sokáig nem volt ildomos leírni, s főleg kinyomtatni, vagy amit csak nagyon szűk körben, illetve csupán sikamlós kétértelmű célozgatásokkal félve lehetett megkockáztatni, azt a képi források már gyakran nyílt egyértelműséggel kínálták a kiéhezett szemeknek. Erotikus élelapok frivol és leplezetlen nemiséget sugárzó karikatúrái kergették az olvasók arcába a vért, az 1880-as évektől már a családi lapok is aktfotó (vagy ahogy sokáig nevezték: művészi beállítású) fényképsorozat vásárlására vagy megbízható óvszerek és biztos gyógyulást ígérő nemi bajt orvosló szerek megrendelésére buzdítottak.

Különösen hamar működni kezdett a pikáns fényképek piaca. Az 1870-es évek végétől – igaz, csak megbízható és bejártott könyvkereskedésekben, a legmegbízhatóbb ügyfeleknek – a szexualitás minden válfaját kielégítő igényességekből válogathatott és rendelhetett a hevületét és gyűjtőszenvédélyét ily módon csillapító kuncsaft. Az eleinte főleg francia, majd német kiadású reklámkatalógusokban kategóriákba rendezve sorakoztak a műfajilag elkülönülő kis méretű, besorszámozott nézőképek, amelyek alapján leadhatta rendelését és postai úton várhatta a képeslap méretű felvételeket az íztatott megrendelő. A reklámfüzet kínálata felölelte az erotikus és a pornográf felvételeket ugyanúgy, mint a nemi devianciákat megelevenítő tevékenységek jóformán minden válfaját; a klasszikus művészi beállításokat imitáló fél- vagy teljes aktfotókat, az egy vagy több szereplős női aktfényképeket, a lesbikus, a szado-mazo, a fetiszta stb. jelenetet ábrázoló felvételeket, az onanizáló vagy a nemi aktust vagy tevékenységet imitáló pornográf, sőt a pedofil képeket⁴⁹ is. Egyedüli kivételként a férfi homoszexualitást megjelenítő felvételeket lehet említeni, amelynek nyílt

⁴⁹ A korabeli pedofil képekből meglehetősen sok fennmaradt. Közlésük, bemutatásuk azonban ma bizonyosan bűncselekménynek számítana.

képi ábrázolásából⁵⁰ – bár a Birodalom osztrák felében került elő néhány ilyen felvétel a századforduló tájékáról – én nem találtam egyetlenegy sem.⁵¹ (Kétségtelen, hogy ez komoly büntetési tételre számíthatott volna a korszakban.)

A 19. század végére a valóságosnak vagy a valóságosabbnál is valóságosabbnak hitt világot ábrázoló, megismertető és annak látványát visszaadó, óriási mértékűre duzzadt képi anyag – a mából visszatekintve – már nehezen felfogható és megmagyarázható lelki-érzéki-intellektuális izgalmat, de egyben óriási frusztrációt is jelentett a századforduló emberének.

A környezet, a tájak, a hallomásból vagy a ténylegesen ismert személyek képi ábrázolása a tömegmértű fotózás feltalálása előtt szinte csak kevesek számára látható és kevesek birtokolta – leginkább – művészi alkotásokon, illetve a nagyobb közönségnek szóló újságokban kézzel rajzolt illusztrációkon jelent meg. A 19. század második felének embere még nagyságrendekkel kevesebb vizuális élménnyel élte le életét, mint akár csak a 20. század elejiek. Különösképp igaz ez a falusi lakosságra.

Kevés adatunk van arra, hogy a telekommunikáció és a híryanagközvetítő technikai újdonságok nélküli, a migráció lehetőségét még szinte kizáró világot milyen kulturális és lelki sokként érték a már modern új korszakot hirdető technikai felfedezések, melyek ezenközben kitágították és közelebb hozták, s ezzel teljesen átformálták a világot. A nagyvilág reprodukált képével – például a tömegesen és gyorsan készülő és sokszorosítható fotókkal, képeslapokkal – való találkozás pedig kezdetben talán még inkább felkavaró élmény lehetett nagyon sokak számára.

A hír, az információ, valamint a környezet állandó és folyamatos változása, a szenzáció és mindezek képben megfogalmazott és visszatükrözött dömpingje egyre nagyobb hatalom lett – *egyfelől*. Birtoklásuk ugyanis mindinkább értékesnek tűnt fel, sőt hatalmat is jelentett azok fölött, akik nem rendelkeztek ismeretükkel vagy befogadásuk gyakorlatát még nem sikerült kellőképpen megtanulniuk. (A hatalom sokszor tényleges hatalmat is jelenthetett, csak egyetlen példaként, mikor a vidékről a fővárosba érkező, munkát kereső fiatal lányokat már a vasútállomáson lehalászták az úgyneve-

50 Természetesen nem tartoznak ide azok a művészi ábrázolások, amelyekről ma már tudjuk, hogy hordozhatnak homoerotikus tartalmakat is, mint például Mednyánszky László csavargófigurái vagy Nyuli-ábrázolásai.

51 Nem feledhető, hogy ez a sajátos tematikájú forrásanyag igencsak speciális, hiszen a prostitúció bizonyos területei, jellegzetességei – mivel a források nem őrizték meg azokat, már ha egyáltalán léteztek – csak fehér foltként tüntethetők föl a későbbi korokban, hisz nem maradtak fenn és nem őrződtek meg számunkra. Még akkor is, ha sejtésünk szerint – mint ahogy mindig is – a korszakban is léteztek.

zett szerzőnők, akik segítséget, eligazítást ígérve az elbódult, a nagyvárosba idegenként érkező fiatal nőket nyomban egy-egy bordélytulajdonoshoz vagy kéjnőtartóhoz kalauzolták, akik azután jóformán rabszolgaként alkalmazták őket. És ők önként, gyanútlanul lépkedtek a lélekkufárok nyomában, szó szerint megszedülve a nagyváros lármás zajától, bódító és nyüzsgő képi látványától, melyet nem is lehetett sokáig nézni, hanem – ahogy az egyik lány vallotta egy korabeli feljelentésben – „muszáj volt a kavargástól a szemeimet csakcsak elpihentetni”.⁵²⁾

Emellett persze a fényképezés egyre el- és kiterjedtebb, mindinkább bárki számára elérhető gyakorlata és divatja gyorsan professzionalizálódó és specializálódó módjai mind intenzívebb vizuális élményt ajándékoztak egyre több embernek, s szó szerint kitágították számukra a világot. Például az egyre nagyobb példányszámban megjelenő újságok közül egyre több kezdte cikkeit fényképanyaggal színesíteni, az 1880-as évek végétől néhány újság már azzal is megpróbálkozott, hogy a jeles eseményekről vagy – mondjuk – a balkáni háború hadmozdulatairól szóló haditudósításait képekkel magyarázza és hitelesítse. Az emberek ismeretlen, sőt egzotikus tájakat, helyszíneket ismertek meg, a szöveges hírek a képek által megelevenedtek, s az addig csak az újsághírekben feltűnt emberek arcot kaptak és testet öltöttek.

Másfelől viszont a megnyíló vizuális látványdömping elszenvedőinek hozzá kellett szokniuk az egyre növekvő mennyiségű képi kihívás fogadásához, befogadásához és értelmezéséhez, mely komoly lelki, érzelmi és szellemi energiát és értelmezési gyakorlatot igényelt. Az utóbbi évtizedekben szakemberek próbálják megtalálni a választ arra, hogy például a fénykép és a könnyű, gyors előállítású képanyag tömeges mennyiségű megjelenése miképp alakította át a kor információs rendszerét, és hogy mi magyarázza például azt a jelenséget, hogy a kézzel metszett rajz (beleértve annak bármiféle technikai sokszorosítását) valóságot visszaadó és sugalló ereje – legalábbis az emberek érzelme és a közvélekedés szerint – meg sem közelíti a fotó valóságábrázolását. Azt a valóságot, ami – persze vulgarizálva – mégis nagyon billenékeny értékű és csak viszonylagos valóságot mutatott, akárcsak a *Fürdőkosztümben* című viccben, ahol két barátnő áll térdig a Balatonban a dús formáikat erősen kidomborító vizes fürdődresszben, körülöttük vizslató tekintetű és kocsányon lógó szemű férfihaddal:

– „Láttad? Már megint egy amatőr fotográfus kap le bennünket! Mit szólna a férjed, ha ilyen kép kerülne a kezébe?”

⁵²⁾ Baranya Megyei Levéltár (a későbbiekben: BML) Pécs város rendőrkapitányi hivatala kihágási iratai 1746/1906.

– Mit gondolsz?! Hisz rám se ismerne. Szegény fráter még sohasem látott ilyen kevés ruhában!”⁵³

A lefényképezett világot a kép nézői – még ha az erősen megszépített vagy torzított tükörben jelent is meg a felvételen – sokáig a tényleges, az igazi valóságnak fogták fel és fogadták el.

A könnyen sokszorosítható és viszonylag olcsón elkészíthető fotográfia egyre szélesebb körben vált a mindennapok részévé. Az emberek tömegesen tódultak a fényképész műhelyekbe, hogy megörökíttessék magukat az egy-két választható festett háttér előtt és megszabott pózban, akár önmagukban, akár családjuk, rokonaik vagy barátaik körében. Óriási divattá vált a híres emberek fényképének gyűjtése, albumba rendezése vagy az arcképek ajándékozgatása, levélben való elküldése az ismerősöknek, a vizitbe érkező (vagy csak virtuálisan érkező) látogatók üzeneteiket fényképes vizitkártyán hagyták meg a háziaknak.

A fénykép a világ megismerésének új eszköze lett, s a 19. század végi lázas fényképgyűjtési divat mintha az új kor identitását vesztő-kereső emberek biztonságérzetét lett volna hivatva erősíteni, illetve a korszak Facebook-jaként a személyiség, az egyéniség meg- és bemutatására szolgáló eszközzé vált, mely fontos szerepet kapott az emberi kapcsolatháló alakításában is.

Nemsokára azonban meg kellett tanulni azt is, hogy a fénykép sok minden másra is használható. (Lényeges eleme lett például a század utolsó harmadában meginduló személyi- és bűnügyi rendőri nyilvántartási szisztémának.) Valódi áru- és reklámcikké vált,⁵⁴ és be kellett látni, hogy akár akaratlanul, akár akarva nagyon is manipulálható eszköz, sőt a hamis valóság bemutatására is alkalmas lehet, sőt alkalmassá tehető mások manipulálására is., illetve – főleg a kép és a szöveg ügyes kombinálásával – újabb mélységélességet adhat a látványnak, sőt még arra is képes lehet, hogy ha szöveg másról beszél, mint amit a kép mutat, megnövelje mindkettő értelmezési tartományát. Mint például az *Üstökös* című élclap egyik 1896-os számában abban a képes reklámközleményben, melyen vakítóan fehér húsú pucér nők népes csoportja szorong. A kép sötét, a női aktok szinte kivilágítanak belőle. A bombasztikus szöveg pedig:

„Hogyan képzeli Lágyfejű János úr a világító testet?

– A világító testek! – Velencei éj a kiállításon! – 60 ezer világító test! –

⁵³ *Kis élclap Tulipán-kiadása*, 1908. 11/a sz. 1908. május 31. – június 6. 6.

⁵⁴ A fotó használatát érintő kérdésekről kiváló szócikkek sora jelent meg. Bővebben lásd elsősorban Tomsics Emőke írásait, például: *Fotográfia a hon oltárán. Jótékonyág és fotográfia az 1860-as években. Fotóművészet*, 2007. 4. sz. 120–132.

A reklámkép – félreértés ne essék – egy lámpaüzem fizetett hirdetése.”⁵⁵

Az 1890-es évek második felétől rendszeresen napirenden voltak, az 1900-as évek közepétől pedig gyakorlatilag állandósultak a szexuális ipar vizuális eszközei és ábrázolásai feletti felháborodás, illetve az ellene fellépő rendőri intézkedések szülte botrányok.⁵⁶ A pucér fényképek és a szemérmes sértő eszközök áradata lassan előntötte a fővárost, s a rendőri hatóságok szinte tehetetlenül hadakoztak ellene, hisz a polgári lakosság kíváncsisága sem akart semmi módon lohadni.

A prostitúció fogalmi behatárolásának, szereplőinek, helyszíneinek és mindezek megrendszabályozásának leírásai lassan átadták helyüket a prostitúció más, szövevényes és bonyolultabban megválaszolható kérdéskörei elemzőbb bemutatásának. Az évtizedekig tematizált prostitúcióhoz kapcsolódó témák állandó felszínen tartása a közéleti és mindennapi szövegekben és képekben elengedhetetlen lehetett ahhoz, hogy a szépirodalmi és a fikciós szövegek irodalmi szöveggé lényegítve reflektáljanak rájuk. Még ha eközben a prostitúció egy kicsit úgy is járt, mint ahogy Mikszáth farsangi gondolatai a bál magyarázatáról: „Milyennek mutattad be nekem a bált azelőtt? Szivárványszínnek, virágillatnak, pillangószárnyak hímporának hittem, ami nem volt csak szemkápráztatás, aranyváratok építettem arra, ami nem volt egyéb csak levegő, hegyről-hegyre vágytam, s amint odaléptem, a hegy nem volt más, mint füst. Te festetted azt hegynek!

Most már én mondom el neked, mi a bál.

Hetven font piros festék, nyolcvan font fehér festék (vulgo rizspor), tizenkét mázsa csipke és tüll, kétszáz mázsa emberi hús, egy lat szellem. [...]

Mikor ott fogtok táncolni a színházban, jusson eszetekbe, hogy a *színházban* vagytok, s mikor nem a színházban, hanem valahol egyebütt lesz a bál, akkor is jusson eszetekbe, hogy a színházban *vagytok*, s mikor imádótok édes, csábító szavakat suttog a fületekbe, jól megvigyázzátok, nincs-e fekete foga.

Mert fekete az néha, ha fehérnek látszik is.”⁵⁷

⁵⁵ *Üstökös*, 1896. augusztus 2.

⁵⁶ A szöveggyűjteményben is olvasható botrányok egyikéről, mely a kirakatokban mutogatott szemérmes tárgyak és a Lotz-képek kapcsán tört ki, bővebben írt: Kovács Bernadett: *Művészi aktábrázolás vagy közszemérmesértő meztelenkedés – Aktokról szemlesítve* I. r. *Artmagazin*, 2008/5. 48–53.

⁵⁷ Mikszáth Kálmán: *Farsangi gondolatok. Szegedi Napló*, 1879. január 19. 15. sz. In MKÖM 56. köt. Cikkek és karcolatok. VI. 1879. január – június., 14–17., az idézet: 14., 16–17. – A kiemelések az eredetiben.

